

การกำหนดขอบเขตที่ดินกำแพงเมืองคูเมือง

เมืองเพชรบูรณ์ เลขที่ทะเบียน 38-2
บ้านเมืองเพชรบูรณ์ ตำบลในเมือง อำเภอเมืองเพชรบูรณ์ จังหวัดเพชรบูรณ์

คณะกรรมการพิจารณากำหนดขอบเขตที่ดินกำแพงเมืองคูเมือง
กรมศึกษาศาสตร์ กระทรวงการคลัง

จัดทำโดย กองสำรวจ
กรมศึกษาศาสตร์ กระทรวงการคลัง

ร่วมกับ โครงการวิจัยชุมชนโบราณ
คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

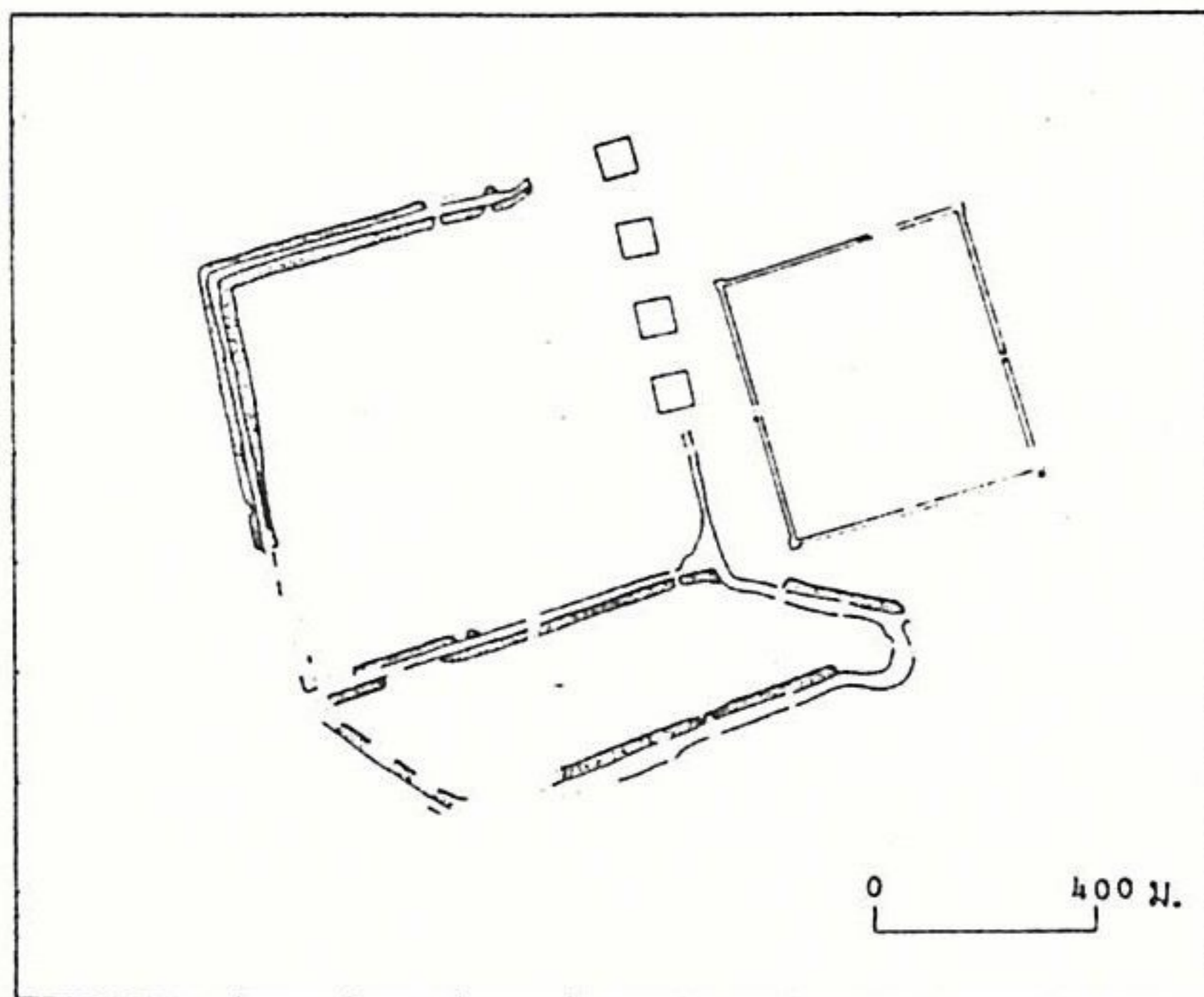

เมืองเพชรบูรณ์

กำแพงเมืองคูเมืองเพชรบูรณ์ ค้ำบลในเมือง อำเภอเมืองเพชรบูรณ์ จังหวัดเพชรบูรณ์ เชื่อว่าเป็นเมือง
 ราชและเมืองวัชชปุระ ตามที่ปรากฏในจารึกสุโขทัย และได้พบหลักฐานให้เห็นกำแพงเมืองคูเมืองล้อมรอบ
 แบ่งออกเป็น 2 เมือง คือกำแพงดินรูปสี่เหลี่ยมคางหมู มีส่วนขยายของตัวเมืองทางด้านใต้ และเมืองมีกำแพง
 อิฐล้อมรอบรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีป้อมที่มุมเมือง ทั้ง 2 เมืองตั้งอยู่ในที่ราบลุ่มแม่น้ำป่าสักที่มีความอุดมสมบูรณ์ และ
 มีหลักฐานการจัดการน้ำด้วยการชลประทานนาเหมือนนาฝายบริเวณกว้างขวาง

หลักฐานชี้ให้เห็นว่ากำแพงเมืองคูเมือง ที่เป็นกำแพงดินรูปสี่เหลี่ยมคางหมูและมีส่วนขยายทางด้าน
 ใต้ กุขคูเล็กถึงระดับกักเก็บน้ำมีกำแพงดินค้ำบลในสูงใช้ในการป้องกัน ได้สร้างขึ้นก่อน แล้วต่อมาขยายตัวเมือง
 ลงทางใต้ และปิดกั้นแม่น้ำป่าสักให้มาไหลตามแนวคูเมือง หลังจากนั้นจึงได้สร้างเมืองกำแพงอิฐขึ้น ต่อมาใน
 ภายหลังแม่น้ำได้เปลี่ยนทางเดินมาไหลตามแนวทางน้ำเก่าผ่านกลางเมืองดังที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน

ถึงแม้ว่าการศึกษาประวัติศาสตร์โบราณคดีตลอดจนเรื่องราวการสร้างเมืองยังไม่เป็นข้อยุติ แต่ก็เชื่อกัน
 ว่าเป็นเมืองราชที่พ่อขุนผาเมืองครอบครองตามที่ปรากฏในจารึกสุโขทัย และเชื่อว่าเป็นเมืองวัชชปุระซึ่งเป็น
 รัฐสีมาในรัชกาลพระมหาธรรมราชาธิราช ตามจารึกวัดอโศการามสมัยสุโขทัย ส่วนเมืองเพชรบูรณ์เป็นชื่อ
 ในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สำหรับเมืองกำแพงอิฐและป้อมเชื่อกันว่าสร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระ
 นารายณ์มหาราช หลักฐานในรูปถ่ายทางอากาศแสดงให้เห็นแนวกำแพงเมืองคูเมืองทั้ง 2 แห่ง แต่การกำหนด
 ขอบเขตกำแพงเมืองคูเมืองมีหลักฐานไม่เพียงพอที่จะกำหนดให้ครบถ้วนทั้งเมืองทั้งหมด

กำแพงเมืองคูเมือง	เพชรบูรณ์
ค้ำบล	ในเมือง
อำเภอ	เมืองเพชรบูรณ์
จังหวัด	เพชรบูรณ์

สารบัญ

เมืองเพชรบูรณ์

1. คำนำ
2. คณะกรรมการพิจารณากำหนดขอบเขตที่ดินกำแพงเมืองคูเมือง
3. รายชื่อคณะทำงานศึกษาขอบเขตกำแพงเมืองคูเมือง
4. ตำแหน่งที่ตั้งเมือง
5. สภาพแวดล้อมการตั้งถิ่นฐานและประวัติศาสตร์โบราณคดี
สภาพแวดล้อมการตั้งถิ่นฐาน
ความสำคัญในทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี
6. การกำหนดขอบเขตกำแพงเมืองคูเมือง
7. การสำรวจในภูมิประเทศ

1. คำนำ

การศึกษากำแพงเมืองคูเมืองบริเวณเมืองเพชรบูรณ์ ตำบลในเมือง อำเภอเมืองเพชรบูรณ์ จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นโครงการหนึ่งในการจัดทำโครงการพัฒนาที่ราชพัสดุกรมธนารักษ์ โดยจัดทำการศึกษาเบื้องต้น สืบหาหลักฐานการบุกเบิก ออกหนังสือสำคัญสำหรับที่ราชพัสดุ และการสำรวจกำแพงเมืองคูเมือง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการปกครองดูแลรักษาและป้องกันการบุกรุก ตามมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 12 กุมภาพันธ์ 2534 ได้อนุมัติให้แต่งตั้งคณะกรรมการพิจารณากำหนดขอบเขตที่ดินกำแพงเมืองคูเมือง ในแต่ละท้องที่ให้เป็นการแน่นอน ซึ่งแนวเขตที่คณะกรรมการกำหนด ให้ถือเป็นแนวเขตที่ถูกต้อง และรับรองแนวเขตที่ดินให้แก่ผู้ถือเอกสารสิทธิ์ที่ดินข้างเคียงได้ คณะกรรมการพิจารณากำหนดขอบเขตที่ดินกำแพงเมืองคูเมือง ได้ร่างระเบียบกระทรวงการคลังว่าด้วยการกำหนดขอบเขตที่ดินกำแพงเมืองคูเมือง เพื่อให้เป็นแนวทางปฏิบัติในการกำหนดขอบเขตที่ดินกำแพงเมืองคูเมือง โดยให้นำระวางแผนที่รูปถ่ายทางอากาศและระวาง แผนที่ที่ดิน มาทำการศึกษาค้นคว้าเบื้องต้น เพื่อให้ทราบถึงลักษณะกำแพงเมืองคูเมือง ขอบเขต และการใช้ประโยชน์ พร้อมกับกำหนดขอบเขตกำแพงเมืองคูเมืองลงในระวางแผนที่รูปถ่ายทางอากาศ ตามที่กรมที่ดินเป็นผู้จัดทำ เสนอเป็นข้อมูลต่อคณะกรรมการพิจารณากำหนดขอบเขตที่ดินกำแพงเมืองคูเมืองเพื่อให้เป็นหลักฐานประกอบการพิจารณาเห็นชอบ โดยอาศัยข้อมูลที่ศึกษาได้จากรูปถ่ายทางอากาศและในภูมิประเทศ ร่วมกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์โบราณคดี แนวกำแพงเมืองคูเมืองที่กำหนดโดยคณะกรรมการดังกล่าว กรมธนารักษ์จะนำไปใช้ในทางปฏิบัติต่อไป สำหรับปีงบประมาณ 2539 กรมธนารักษ์ดำเนินการกำหนดขอบเขตกำแพงเมืองคูเมือง 16 บริเวณ ได้แก่ ที่ดินในท้องที่ จังหวัดน่าน แพร่ พะเยา พิจิตร โลก นครราชสีมา ร้อยเอ็ดและสุรินทร์ จังหวัดละ 1 บริเวณ เพชรบูรณ์และมหาสารคาม จังหวัดละ 2 บริเวณ และจังหวัดแม่ฮ่องสอน 3 บริเวณ โดยได้มอบหมายให้คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ดำเนินการศึกษาวินิจฉัยกำหนดขอบเขตที่ดินกำแพงเมืองคูเมือง และจัดทำเป็นข้อมูลที่สะดวกในการนำเสนอ ต่อคณะกรรมการพิจารณากำหนดขอบเขตที่ดินกำแพงเมืองคูเมือง และใช้สำหรับเป็นแนวทางในการกำหนดขอบเขตในภูมิประเทศต่อไป

2. คณะกรรมการเพื่อพิจารณากำหนดขอบเขตที่ดินกำแพงเมืองคูเมือง

อธิบดีกรมธนารักษ์	ประธานกรรมการ
รองอธิบดีกรมธนารักษ์ ฝ่ายที่ราชพัสดุ	รองประธานกรรมการ
ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านที่ราชพัสดุ	กรรมการ
ผู้แทนสำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการ
ผู้แทนกรมศิลปากร	กรรมการ
ผู้แทนกรมที่ดิน	กรรมการ
ผู้แทนกรมแผนที่ทหาร	กรรมการ
ผู้แทนกรมการผังเมือง	กรรมการ
ผู้แทนสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม	กรรมการ
ผู้อำนวยการกองนิติการ กรมธนารักษ์	กรรมการ
ผู้อำนวยการกองสำรวจ กรมธนารักษ์	กรรมการ
ผู้อำนวยการกองแผนงาน กรมธนารักษ์	กรรมการ
ผู้ทรงคุณวุฒิที่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังแต่งตั้ง 2 นาย	กรรมการ
ผู้อำนวยการกองที่ราชพัสดุ กรมธนารักษ์	กรรมการ
ผู้เชี่ยวชาญกลุ่มวางแผนและส่งเสริมการใช้ที่ราชพัสดุ กรมธนารักษ์	กรรมการและเลขานุการ
หัวหน้าฝ่ายระบบสำรวจ กองสำรวจ กรมธนารักษ์	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

3. รายชื่อคณะทำงานศึกษาขอบเขตกำแพงเมืองคูเมือง

ผู้ประสานงานกรมธนารักษ์

นายประจวบ สมสวัสดิ์

คณะทำงาน (โครงการวิจัยชุมชนโบราณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)

ศส.ทิวา สุขจรรรยา

ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร

นายฤทธิชัย วิชพันธุ์

นางสาวจิตภา ศรีมุข

นายศศิน เฉลิมลาภ

นายสุทธิพงษ์ กมโล

นายวิมล อุบลพวง

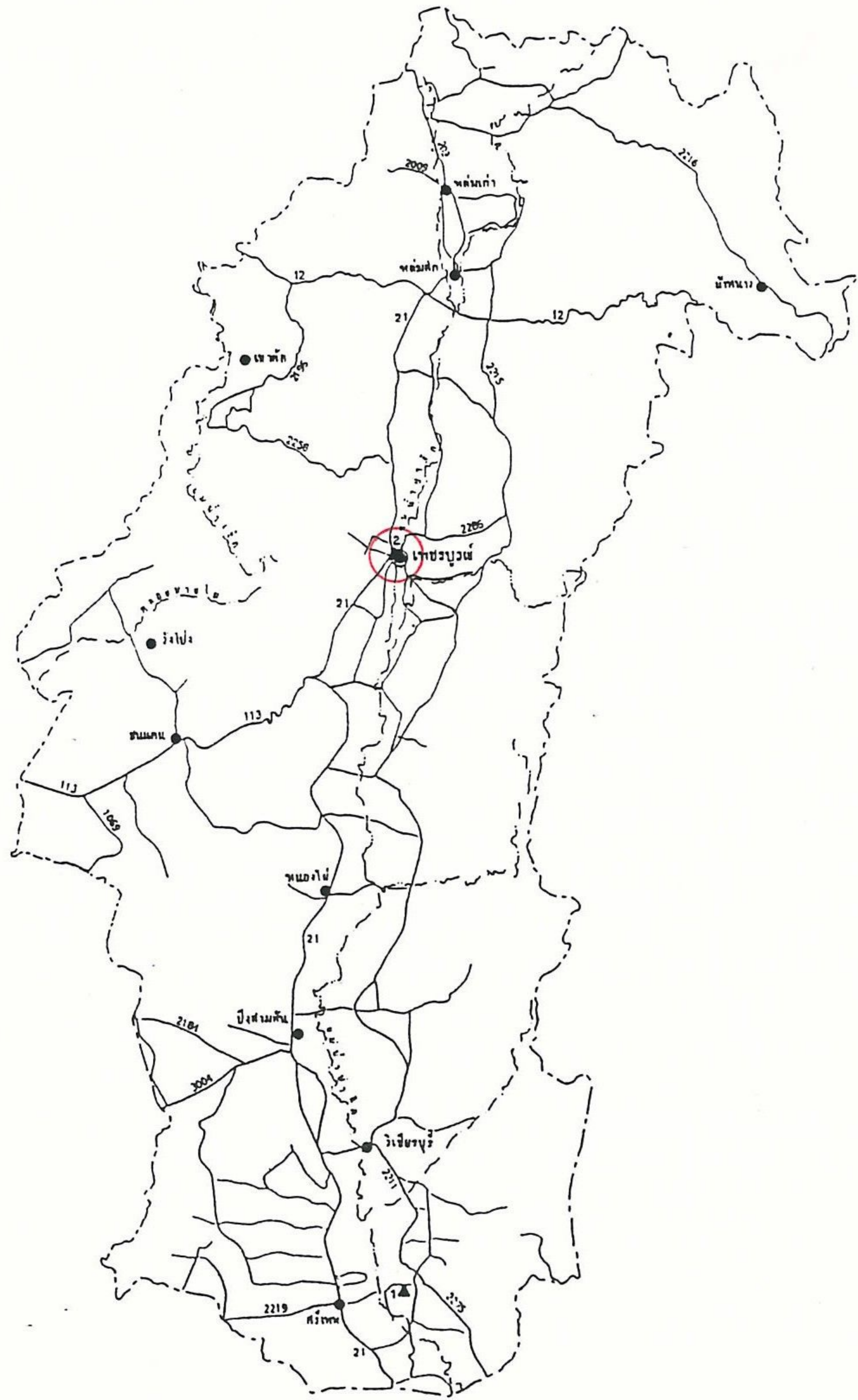
นายสรารุช พิพิธกุล

นายสิทธิชัย ธรรมรัตน์

นางสาวโสภิต อาชวเมธากุล

นางสาวกาญจนา นิเทศศรี

จังหวัดเพชรบูรณ์

0 5 10 20
กิโลเมตร

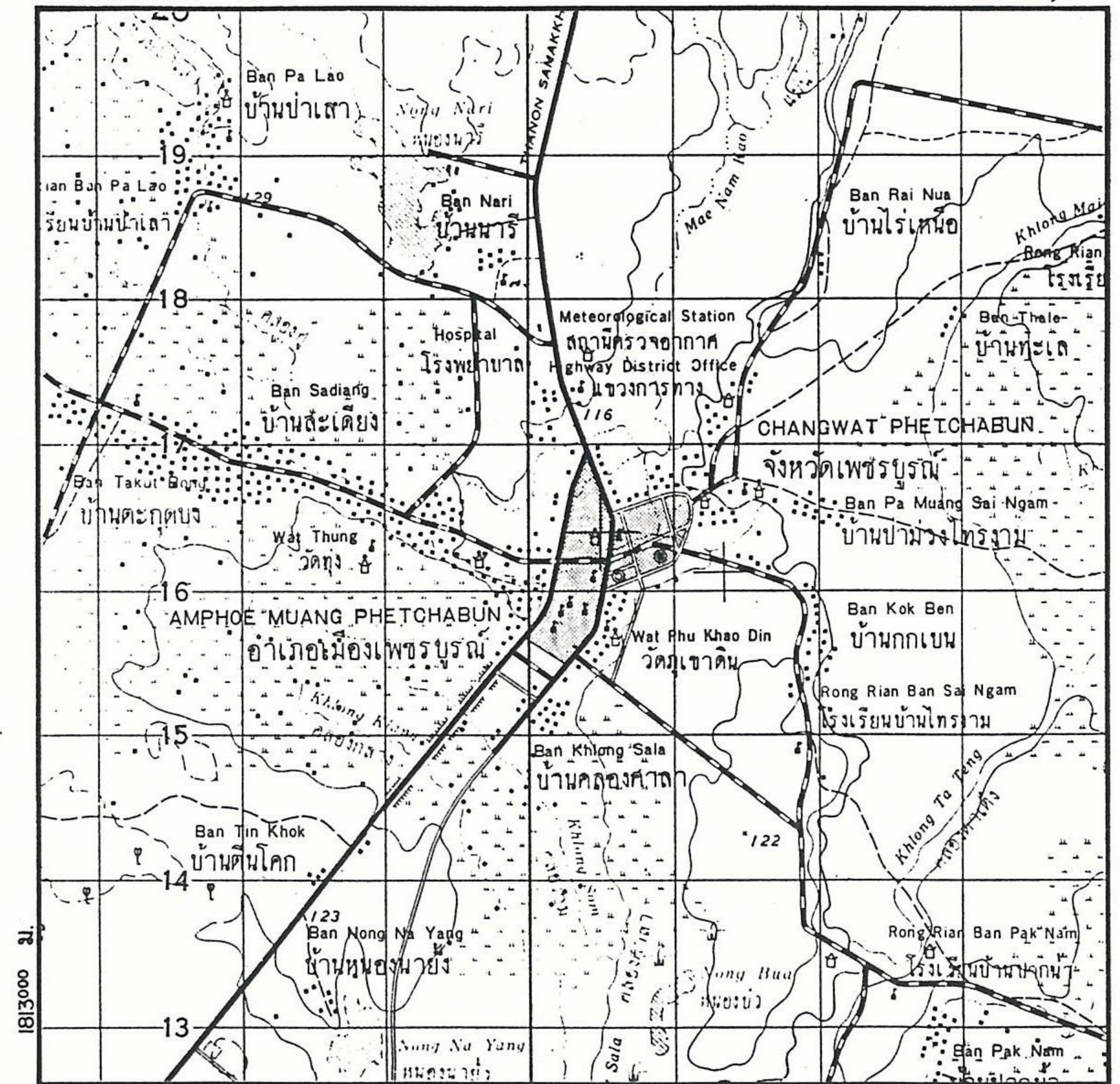
4. ตำแหน่งที่ตั้งเมือง

เลขที่ทะเบียน 38-2

บ้าน เพชรบูรณ์ ตำบล ในเมือง
อำเภอ เมืองเพชรบูรณ์ จังหวัด เพชรบูรณ์
บริเวณ NE 47-16 ระวัง 5241 IV
ตำแหน่ง พิกัดภูมิศาสตร์ ละติจูด 16° 25' 09" N, ลองจิจูด 101° 09' 32" E
พิกัดยูทีเอ็ม 730500 เมตร ตะวันออก, 1816400 เมตร เหนือ

ระวางแผนที่ 5241 IV

มาตราส่วน 1 : 50,000

1813000 ม.

727000 ม.

ความสำคัญในทางประวัติศาสตร์โบราณคดี

กำแพงเมืองคูเมืองเพชรบูรณ์ตามที่มีหลักฐานปรากฏให้เห็น 2 เมือง มีรูปแบบแสดงให้เห็นต่างยุคสมัยกันนั้น เมืองเก่าที่มีวัดมหาธาตุอยู่ภายในเมืองเป็นเมืองที่สร้างขึ้นก่อน ภายหลังที่เมืองศรีเทพลดความสำคัญลงแล้ว ตามข้อสันนิษฐานของนักปราชญ์หลายท่านเสนอว่า น่าจะเป็นเมืองราด ที่พญานาคเมืองปกครอง ตามที่ปรากฏในจารึกวัดศรีชุม พ.ศ. 1884-1910 ดังความว่า “...ลูกพญานาคศรีนาวานำดูมผู้หนึ่ง ชื่อพระยาผาเมือง เป็นขุนในเมืองราด...” และในจารึกเขาสมนุกฎ พุทธศักราช 1902, 1911-1912 ดังความในหน้า 4 “...มีทั้งชาวสระหลวง สองแคว ปากยม พระบาง ชากังราว สุพรรณภว นครพระชุม เขื่องเมืองพาน เมืองราด เมืองสะก้า เมืองลุมบาจาย เป็นบริวารจึงขึ้นมานบพระบาท ลักษณะอันคนหากประดิษฐานแต่ก่อนเหนือจอมเขาสมนุกฎนี้...”

และเชื่อกันว่าเป็นเมือง “วัชชปุระ”...ตามที่ปรากฏในจารึกวัดอโศการาม พ.ศ. 1942 ในรัชกาลพระมหาธรรมราชาลิไทย ดังความว่า “ รัฐมนทลกว้างขวาง ทั้งปราศจากกษัตริย์ และนำมาซึ่งความรุ่งเรือง รัฐสีมาของพระราชามุทราชบุณยสมภารพระองค์นั้น เป็นที่รู้จักกันอยู่ในค่านทิศตะวันออกทรงทำเมืองชื่อนครไทยเป็นรัฐสีมา ค่านทิศตะวันออกเฉียงใต้ ทรงทำเมืองวัชระเป็นรัฐสีมา” ซึ่งโดยตำแหน่งและทิศทางชุมชนโบราณที่มีคูคันดินล้อมรอบ เป็นที่ยอมรับกันว่า เมืองวัชชปุระ ก็คือ เมืองเพชรบูรณ์นั่นเอง

สำหรับชื่อเมืองเพชรบูรณ์ไม่ปรากฏหลักฐานในจารึกสุโขทัย แต่มีปรากฏในแผนที่ยุทธศาสตร์ครั้งรัชกาลพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ซึ่งเข้าใจว่าน่าจะมีมาในครั้งสมัยอยุธยาแล้ว โดยหลักฐานในสมัยอยุธยารัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 1991-2031) ได้กำหนดหน้าที่บริหารราชการแผ่นดินให้เป็นสัดส่วนแน่ชัดนั้น ได้มีบทพระไวยการตำแหน่งนายทหารหัวเมืองกำหนดศักดินาตามตำแหน่งยศหน้าที่ราชทินนามของทหารหัวเมือง พระยาเพชรรัตนสงครามรวมภักดีพิริยภานุ เมืองเพชรบูรณ์ เมืองโท นาหนึ่งหมื่น ทำให้เชื่อได้ว่า เมืองเพชรบูรณ์เป็นชื่อที่ใช้มาอย่างน้อยก็ในสมัยพระบรมไตรโลกนาถนี้

กำแพงเมืองและป้อมสร้างด้วยอิฐทางตะวันออกของเมืองเก่า หลักฐานและแนวความคิดในการสร้างเมืองนี้ได้อธิบายไว้แล้วในหัวข้อสภาพแวดล้อมการตั้งถิ่นฐาน มีผู้อธิบายว่าสร้างขึ้นในสมัยอยุธยา ราวรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช โดยได้สร้างเมืองขึ้นใหม่ซ้ำลงในที่เดิม แต่อย่างไรก็ตามยังไม่มีหลักฐานยืนยันในเรื่องดังกล่าว

ในสมัยธนบุรี พ.ศ. 2318 อะแซหุ่ญก็ ยกทัพมากรุงธนบุรี ทางด่านแม่ละเมา ได้เข้าล้อมเมืองพิษณุโลก ซึ่งมีพระยาจักรี (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช) และเจ้าพระยาสุรสีห์ รักษาเมือง รบพุ่งกันเป็นสามารจนาน 4 เดือน จนในเมืองขาดแคลนอาหาร จึงได้หักออกจากที่ล้อมเดินทางไปพักทัพที่เมืองเพชรบูรณ์

และในสมัยรัตนโกสินทร์ เมืองเพชรบูรณ์มีชื่อปรากฏในหลายรัชกาล ได้แก่ เมื่อสิ้นรัชกาลที่ 2 ให้เชิญตราไปบอกข่าวที่เมืองสระบุรี เมืองชัยบาดาล เมืองศรีเทพ และเมืองเพชรบูรณ์ และในรัชกาลที่ 3 ชื่อเมืองเพชรบูรณ์ปรากฏในแผนที่ยุทธศาสตร์พระบรมมหาราชวัดที่ 1 สองฝั่งแม่น้ำป่าสัก เป็นต้น

ใน พ.ศ. 2442 โปรดให้ยกฐานะเมืองเพชรบูรณ์เป็นมณฑลเพชรบูรณ์ ซึ่งต่อมาใน พ.ศ. 2447 ได้ประกาศยกเลิกและโอนจังหวัดทั้งหมดไปไว้ในมณฑลพิษณุโลก และต่อมาได้เปลี่ยนกลับมาเป็นมณฑลเพชรบูรณ์ขึ้นอีกเป็นครั้งที่ 2

ใน พ.ศ. 2458 รัชกาลที่ 6 ทรงโปรดให้ยกเลิกมณฑลเพชรบูรณ์ และโอนการปกครองจังหวัดไปขึ้นกับมณฑลพิษณุโลกอีก

ใน พ.ศ. 2487 เพชรบูรณ์ ได้ถูกประกาศให้เป็นนครบาลเพชรบูรณ์ ตามพระราชกำหนดจัดระเบียบราชการบริหารนครเพชรบูรณ์ และพระราชกำหนดพุทธบุรีมณฑล พ.ศ. 2487 ได้มีการอพยพราษฎรไปตั้งถิ่นฐานที่เพชรบูรณ์และเริ่มย้ายราชการบางส่วน แต่ในภายหลังเมื่อร่างพระราชบัญญัติไม่ผ่านสภา เมืองเพชรบูรณ์จึงกลับมามีฐานะเป็นจังหวัดเพชรบูรณ์จนถึงปัจจุบัน

ตามทะเบียนโบราณวัตถุสถานทั่วราชอาณาจักร กรมศิลปากร พ.ศ. 2516 หน้า 279 กำหนดให้กำแพงเมืองและป้อม ตำบลในเมือง อำเภอเมืองเพชรบูรณ์ เป็นโบราณสถานตามประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 52 ตอนที่ 75 วันที่ 8 มีนาคม 2478 และกำหนดให้กำแพงเมืองเก่า ตำบลในเมือง อำเภอเมืองเพชรบูรณ์ เป็นโบราณสถาน ตามประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 57 ตอนที่ 13 วันที่ 18 มิถุนายน 2483.

เอกสารประกอบ

- คดีดา เลขะกุล. 2529. เพชรบูรณ์เมืองแห่งพืชพันธุ์ธัญญาหาร. อนุสาร อ.ส.ท. ปีที่ 6 ฉบับที่ 7 หน้า 15-16.
- ตรี อมาตยกุล. 2508. เมืองเพชรบูรณ์ นิติสารศิลปากร ปีที่ 8 เล่ม 5 มกราคม 2508 หน้า 72-74.
- ทิวา สุภจรรยา และคณะ. 2524. ชุมชนโบราณในแผนที่ยุทธศาสตร์ครั้งรัชกาลพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ข้อมูลการศึกษาเบื้องต้น โครงการวิจัยชุมชนโบราณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. 2521. อักษรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย. ฉบับบัณฑิตยสถาน. โรงพิมพ์สวนทองถิ่น. เล่ม 4 หน้า 116-118.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. 2532. รายงานการวิจัยเมืองโบราณในอาณาจักรสุโขทัย. โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หน้า 110-113.
- ศิลปากร, กรม. 2516. ทะเบียนโบราณวัตถุสถานทั่วราชอาณาจักร. โรงพิมพ์คุรุสภา หน้า 279.
- ศิลปากร, กรม. 2526. ศิลาจารึกวัดอโศการาม ในจารึกสมัยสุโขทัย กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสครอง 700 ปี ลายสีไทย พุทธศักราช 2526. หน้า 319-334.
- สาขันธ์ ไพรสชาญจิตร. 2523. เมืองราด เมืองบางยาง ยังสับสนและท้าทาย นิติสารศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 2 ฉบับที่ 13 พ.ศ. 2523. หน้า 35.

6. การกำหนดขอบเขตที่ดินกำแพงเมืองคูเมือง

การศึกษากำหนดขอบเขตที่ดินกำแพงเมืองคูเมืองที่เมืองเพชรบูรณ์ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบูรณ์ ได้ศึกษาสภาพภูมิประเทศซึ่งเป็นร่องรอยกำแพงเมืองคูเมืองปรากฏในรูปถ่ายทางอากาศ ประกอบการศึกษาข้อมูลด้านประวัติศาสตร์โบราณคดี สภาพแวดล้อมการตั้งถิ่นฐาน และสภาพการถูกทำลาย รวมถึงการตรวจสอบข้อมูลในภูมิประเทศ และได้กำหนดขอบเขตที่ดินกำแพงเมืองคูเมือง โดยจัดทำเป็นแผนที่ทาบบนรูปถ่ายทางอากาศ ซึ่งปรับแก้กำหนดตำแหน่งพิกัดยูทีเอ็ม จัดทำโดยกรมที่ดิน ขนาดมาตราส่วน 1:4,000 วิธีการศึกษาและการจัดทำแผนที่กำหนดขอบเขตที่ดินกำแพงเมืองคูเมือง มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. รูปถ่ายทางอากาศที่ใช้ในการศึกษาและทำแผนที่

- ก) รูปถ่ายทางอากาศโครงการ WWS.
บันทึกภาพวันที่ 25 ธันวาคม 2496
มุมที่ M 46 เลขที่ภาพ 6572 - 6574
- ข) รูปถ่ายทางอากาศโครงการ VAP 61
บันทึกภาพวันที่ 23 ธันวาคม 2512
มุมที่ 66 - 87 A เลขที่ภาพ 003 - 005
- ค) รูปถ่ายทางอากาศโครงการ N.S.3
บันทึกภาพวันที่ 23 ธันวาคม 2517
มุมที่ N 25/28 เลขที่ภาพ 175 - 177
- ง) รูปถ่ายทางอากาศโครงการ L-T
บันทึกภาพวันที่ 9 ธันวาคม 2535
มุมที่ 119 เลขที่ภาพ 052 - 056
- จ) รูปถ่ายทางอากาศปรับแก้ไขและกำหนดพิกัดยูทีเอ็ม มาตราส่วน 1: 4,000 จัดทำโดยกรมที่ดินจากภาพถ่ายทางอากาศโครงการ LT บันทึกภาพเมื่อปี พ.ศ. 2535 ระวัง 5241 IV ภาพเลขที่ 2814, 2816, 3014, 3016

2. การเตรียมภาพเพื่อใช้เป็นฐานข้อมูล

ในการเตรียมภาพเพื่อใช้เป็นฐานข้อมูลแผนที่ ได้จัดทำสำเนาภาพยูทีเอ็ม ผลิตโดยกรมที่ดิน มาตราส่วน 1:4,000 ซึ่งมีทั้งหมด 4 ภาพ (รายละเอียดข้อ 1.จ.) คลุมบริเวณกำแพงเมืองคูเมืองที่เมืองเพชรบูรณ์ ประกอบภาพให้คลุมบริเวณกำแพงเมืองคูเมืองเพชรบูรณ์ให้เป็นภาพเดียวกัน มีขนาดแสดงได้ในกระดาษขนาดเอ-3 และได้ขยายรูปถ่ายทางอากาศตามโครงการต่างๆที่ใช้ในการศึกษาข้อมูลให้ใกล้เคียงกับรูปถ่ายทางอากาศยูทีเอ็ม และได้จัดเป็นภาพผนึกบนกระดาษขนาดเอ-3 เพื่อใช้เป็นข้อมูลการศึกษาแสดงไว้ในรายงานฉบับนี้

8. การกำหนดขอบเขตกำแพงเมืองคูเมือง

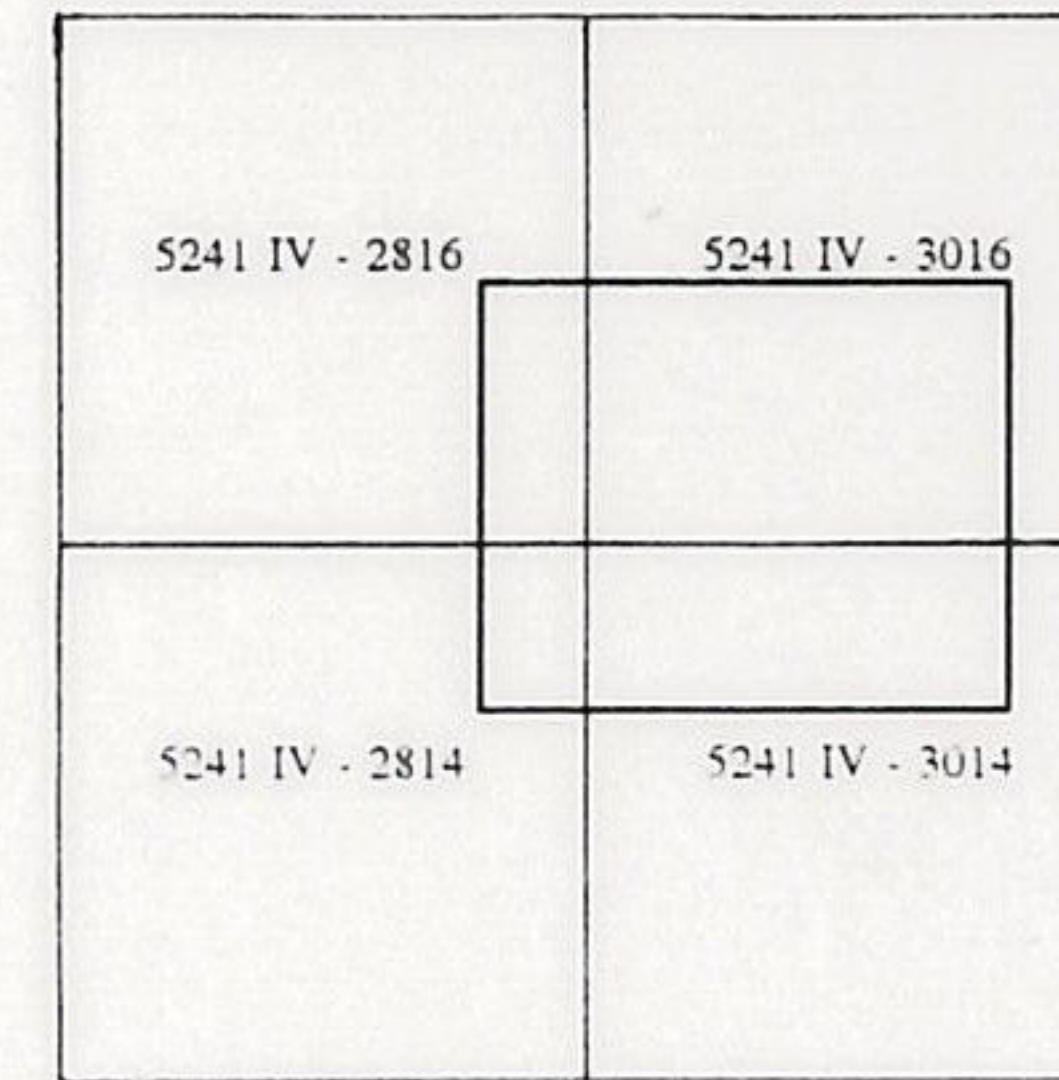
ในการศึกษาเพื่อกำหนดขอบเขตที่ดินกำแพงเมืองคูเมือง ได้เริ่มต้นศึกษาร่องรอยที่เป็นหลักฐานเพื่อกำหนดแนวที่เป็นกำแพงเมืองคูเมือง โดยอาศัยหลักฐานข้อมูลที่ปรากฏให้เห็นได้ในรูปถ่ายทางอากาศช่วงเวลาต่างๆประกอบการศึกษาสภาพแวดล้อมการตั้งถิ่นฐานแหล่งชุมชนโบราณและหลักฐานทางประวัติศาสตร์โบราณคดี ต่อจากนั้นได้พิจารณาศึกษากำหนดขอบเขตที่ดินที่เป็นกำแพงเมืองคูเมือง ลงบนรูปถ่ายทางอากาศที่ปรับแก้และกำหนดพิกัดยูทีเอ็ม มาตราส่วน 1:4,000 ตามที่กรมที่ดินจัดทำขึ้น ดังแสดงไว้ในแผนที่รูปที่ 6.1 ขอบเขตที่ดินกำแพงเมืองคูเมืองซึ่งมีการเปลี่ยนแปลง ตามที่ศึกษาได้จากหลักฐานรูปถ่ายทางอากาศช่วงเวลาต่างๆ โดยได้แสดงรายละเอียดข้อมูลบนแผนที่แสดงขอบเขตที่ดินกำแพงเมืองคูเมือง พร้อมด้วยปี.ศ.รูปถ่ายทางอากาศที่ตรวจพบการเปลี่ยนแปลงขอบเขตที่ดิน ดังแสดงไว้ในแผนที่รูปที่ 6.2

4. สภาพกำแพงเมืองคูเมือง และข้อเสนอแนะ

หลักฐานกำแพงเมืองคูเมืองตามที่ปรากฏให้เห็นในรูปถ่ายทางอากาศ แสดงให้เห็นแนวกำแพงเมืองคูเมือง แยกออกจากกัน 2 เมือง แต่ตามสภาพที่ถูกทำลายมาก่อนการบันทึกภาพ ทำให้การกำหนดขอบเขตกำแพงเมืองคูเมือง ไม่สามารถทำได้ทั้งหมด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง แนวกำแพงเมืองเก่าด้านตะวันออกตอนบน และแสดงไว้เฉพาะแนวกำแพงเมืองคูเมืองไว้เป็นสังเขป ส่วนตอนล่างได้กำหนดตามแนวขอบคูคลองที่ยังคงสภาพให้เห็นได้ในปัจจุบัน แนวหลายแนวได้กำหนดขึ้นโดยประมาณตามหลักฐานที่ปรากฏให้เห็น ซึ่งได้แสดงไว้ด้วยจุดลูกปลา

สารบัญระวางแผนที่รูปถ่ายทางอากาศ ชูทีเอ็ม

1815800 m.N

729800 m.E

กองสำรวจ กรมธนารักษ์ กระทรวงการคลัง

แผนที่รูปถ่ายทางอากาศชูทีเอ็ม โซนที่ 47
 เลขที่ 2814 , 2816 , 3014 , 3016
 ระวาง 5241 IV
 จากต้นฉบับมาตราส่วน 1:4,000
 กรมที่ดิน พ.ศ 2535

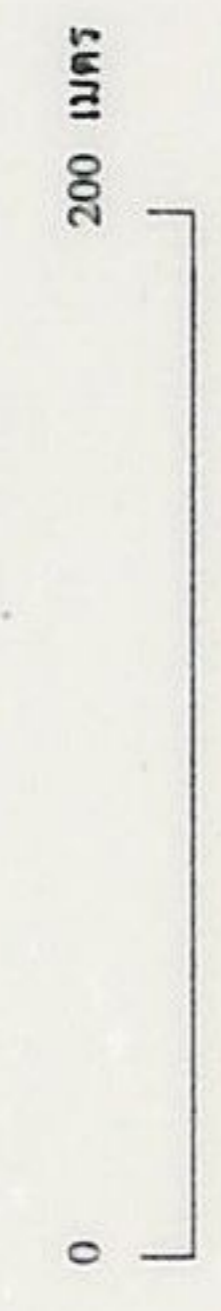

โครงการวิจัยชุมชนโบราณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

1817200 m.N

730200 m.E

มาตราส่วน 1:4,000

แผนที่รูปถ่ายทางอากาศที่เดิม โฉนที่ 47
 เลขที่ 2814, 2816, 3014, 3016
 กรมที่ดิน มาตราส่วน 1:4,000
 พ.ศ. 2535

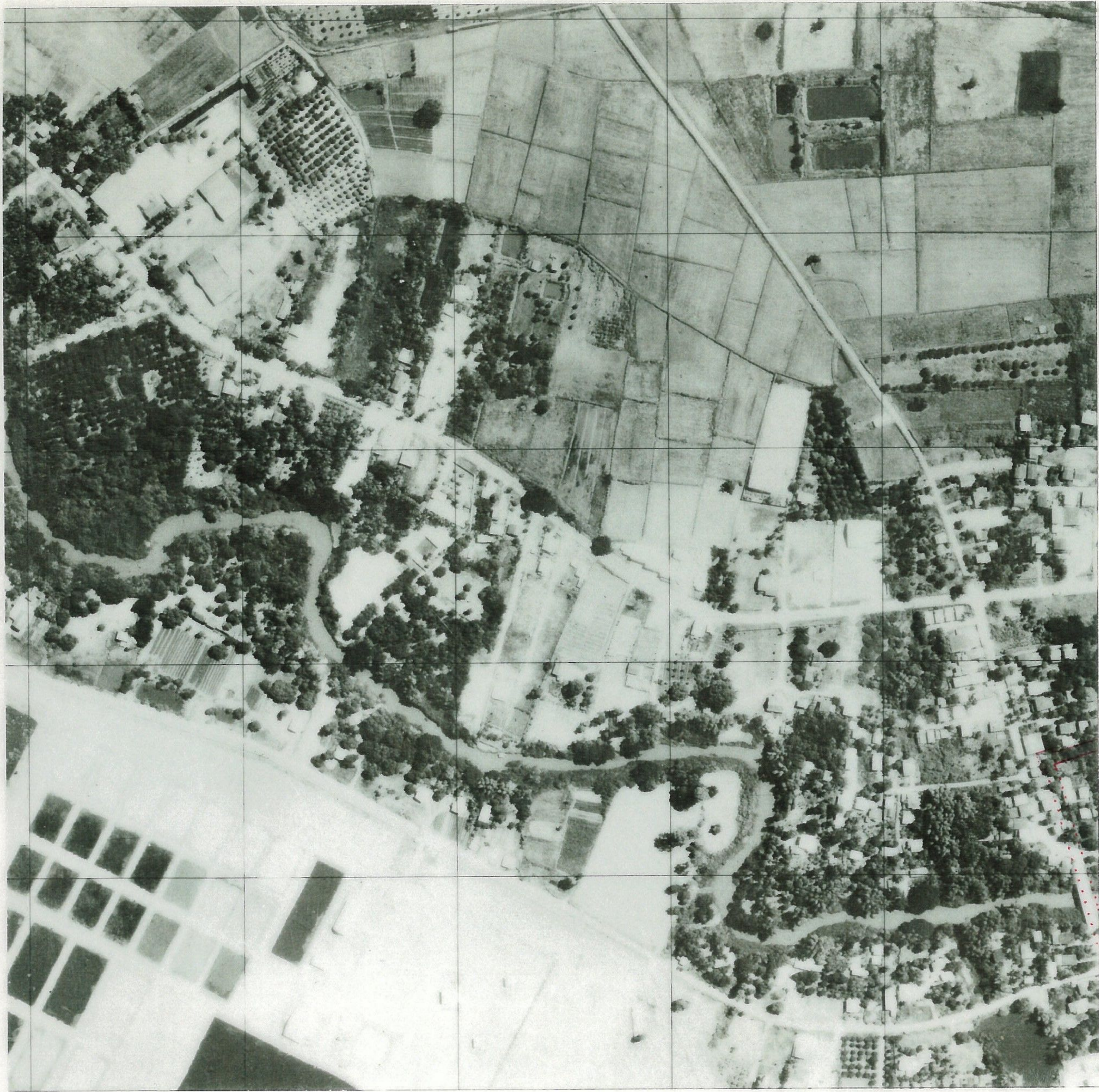
สารบัญแผนที่รูปถ่ายทางอากาศที่เดิม
 ระวาง 5241 IV

แผนที่แสดงขอบเขตกำแพงเมือง-คูเมือง

— แนวเขตกำแพงเมือง-คูเมือง
 แนวเขตกำแพงเมือง-คูเมือง โดยประมาณ
 □ บริเวณที่ไม่สามารถกำหนดแนวเขตกำแพงเมือง-คูเมือง

	1	2	
2816		3016	
	3	4	5
		6	
2814		3014	

1817200 m.N

731200 m.E

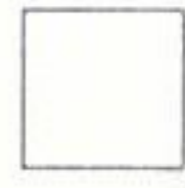

มาตราส่วน 1:4,000

แผนที่รูปถ่ายทางอากาศที่เชียงใหม่ 47
เลขที่ 2814, 2816, 3014, 3016
กรมที่ดิน มาตราส่วน 1:4,000
พ.ศ. 2535

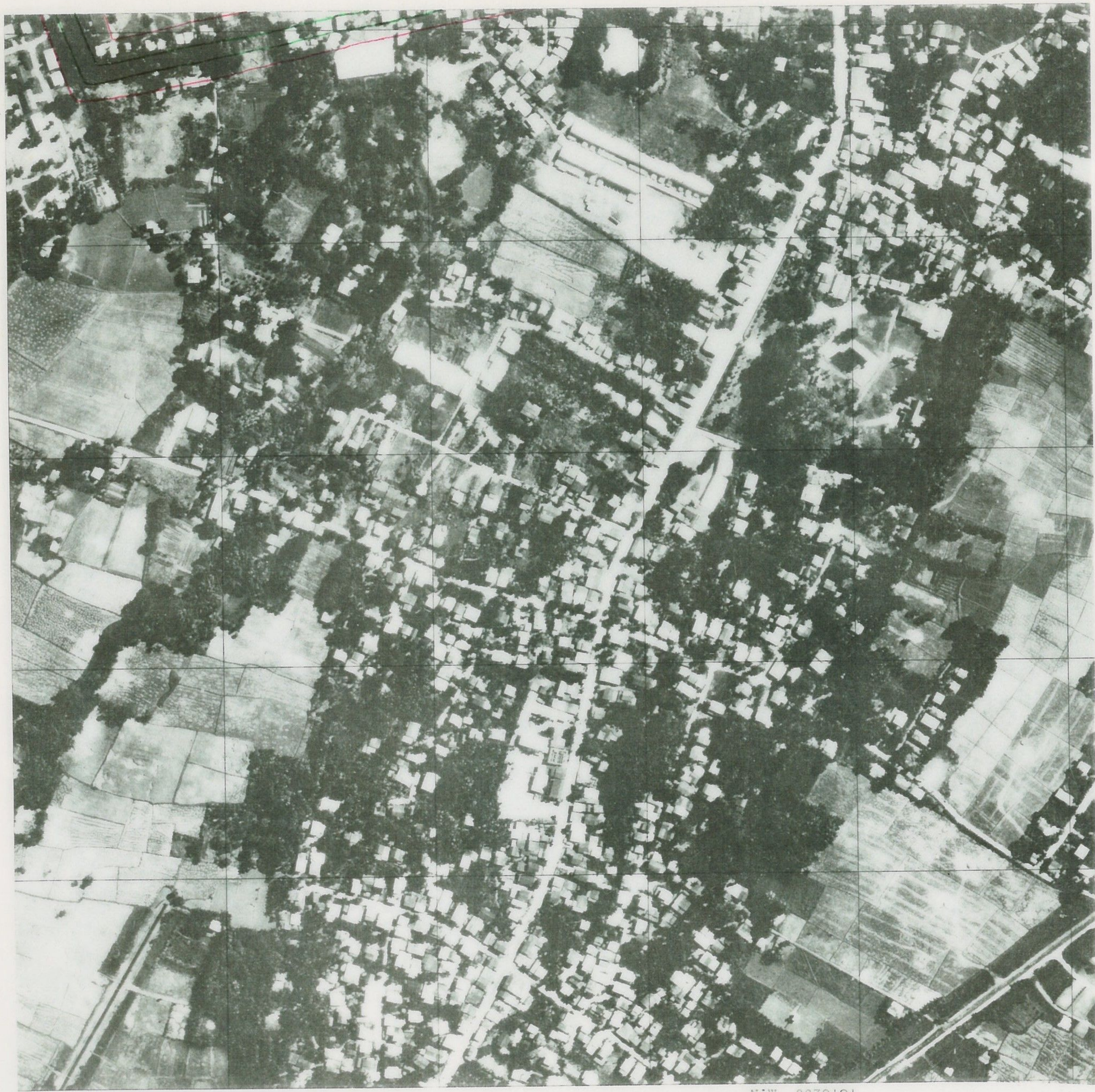
สารบัญแผนที่รูปถ่ายทางอากาศที่เชียงใหม่
ระวาง 5241 IV

แผนที่แสดงขอบเขตกำแพงเมือง-คูเมือง
แนวเขตกำแพงเมือง-คูเมือง
บริเวณที่ไม่สามารถกำหนดแนวเขตกำแพงเมือง-คูเมือง

1	2	3	4	5
2816	3016			
		3	6	
		2814	3014	

1816200 m.N

729200 m.E

0 200 เมตร

มาตราส่วน 1:4,000

แผนที่รูปถ่ายทางอากาศที่เข้ม โฉนที่ 47
เลขที่ 2814, 2816, 3014, 3016
กรมที่ดิน มาตราส่วน 1:4,000
พ.ศ. 2535

สารบัญแผนที่รูปถ่ายทางอากาศที่เข้ม

ระวาง 5241 IV

	1	2
2816	3016	
	4	5
	6	
2814	3014	

แผนที่แสดงขอบเขตกำแพงเมือง-คูเมือง

แนวเขตกำแพงเมือง-คูเมือง

แนวเขตกำแพงเมือง-คูเมือง โดยประมาณ

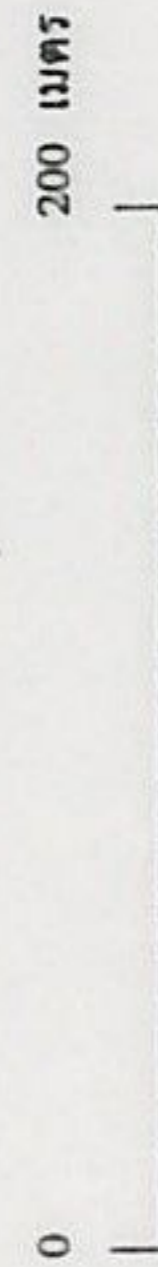
บริเวณที่ไม่สามารถกำหนดแนวเขตกำแพงเมือง-คูเมือง

1816200 m.N

730200 m.E

มาตราส่วน 1:4,000

แผนที่รูปถ่ายทางอากาศที่เอ็ม ไซท์ที่ 47

เลขที่ 2814 , 2816 , 3014 , 3016

กรมที่ดิน มาตราส่วน 1:4,000

พ.ศ. 2535

สารบัญแผนที่รูปถ่ายทางอากาศที่เอ็ม

ระวาง 5241 IV

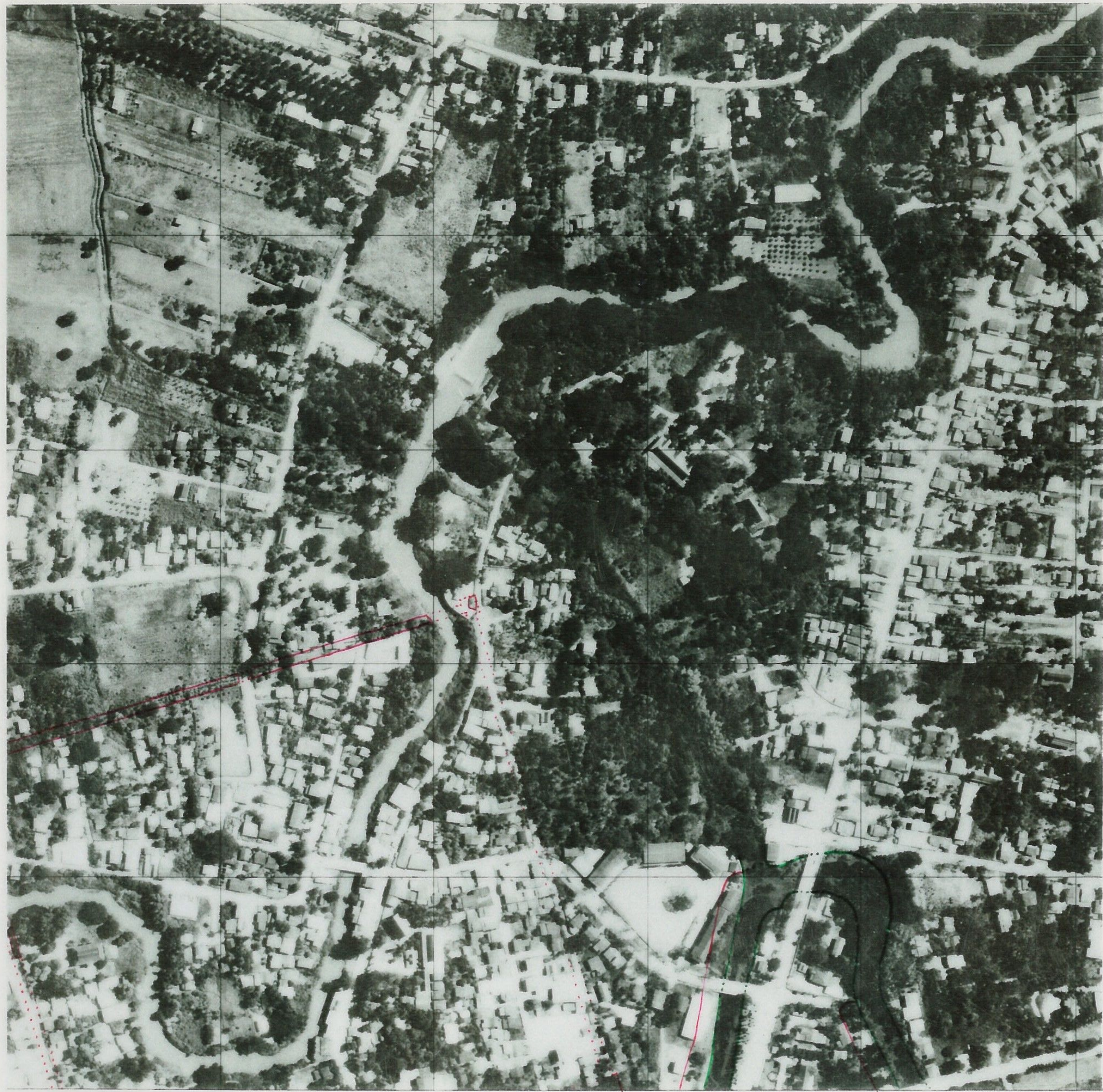
	1	2
2816	3016	
	3	5
	6	
2814	3014	

แผนที่แสดงขอบเขตกำแพงเมือง-คูเมือง

แนวเขตกำแพงเมือง-คูเมือง

แนวเขตกำแพงเมือง-คูเมืองโดยประมาณ

บริเวณที่ไม่สามารถกำหนดแนวเขตกำแพงเมือง-คูเมือง

1816200 m.N

731200 m.E

0 200 เมตร

มาตราส่วน 1:4,000

แผนที่รูปถ่ายทางอากาศที่เข้ม โชนที่ 47
 เลขที่ 2814, 2816, 3014, 3016
 กรมที่ดิน มาตราส่วน 1:4,000
 พ.ศ. 2535

สารบัญแผนที่รูปถ่ายทางอากาศที่เข้ม
 ระวัง 5241 IV

	1	2
2816	3016	
3	4	5
	6	
2814	3014	

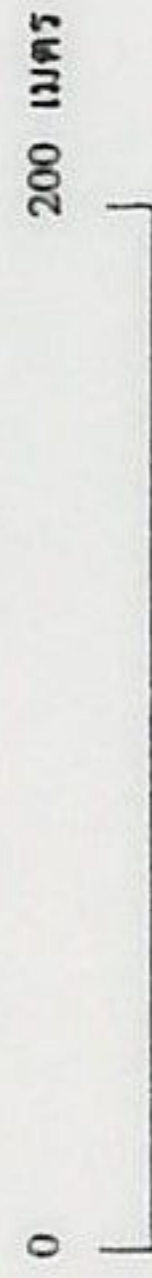
แผนที่แสดงขอบเขตกำแพงเมือง-คูเมือง

- แนวเขตกำแพงเมือง-คูเมือง
- แนวเขตกำแพงเมือง-คูเมืองโดยประมาณ
- บริเวณที่ไม่สามารถกำหนดแนวเขตกำแพงเมือง-คูเมือง

1815200 m.N

730200 m.E

มาตราส่วน 1:4,000

แผนที่รูปถ่ายทางอากาศที่เข้ม โซนที่ 47
 เลขที่ 2814 , 2816 , 3014 , 3016
 กรมที่ดิน มาตราส่วน 1:4,000
 พ.ศ. 2535

สารบัญแผนที่รูปถ่ายทางอากาศที่เข้ม

ระวาง 5241 IV

แผนที่แสดงขอบเขตกำแพงเมือง-คูเมือง

- แนวเขตกำแพงเมือง-คูเมือง
- แนวเขตกำแพงเมือง-คูเมือง โดยประมาณ
- บริเวณที่ไม่สามารถกำหนดแนวเขตกำแพงเมือง-คูเมือง

	1	2
2816	3016	
	3	4
		5
2814		3014

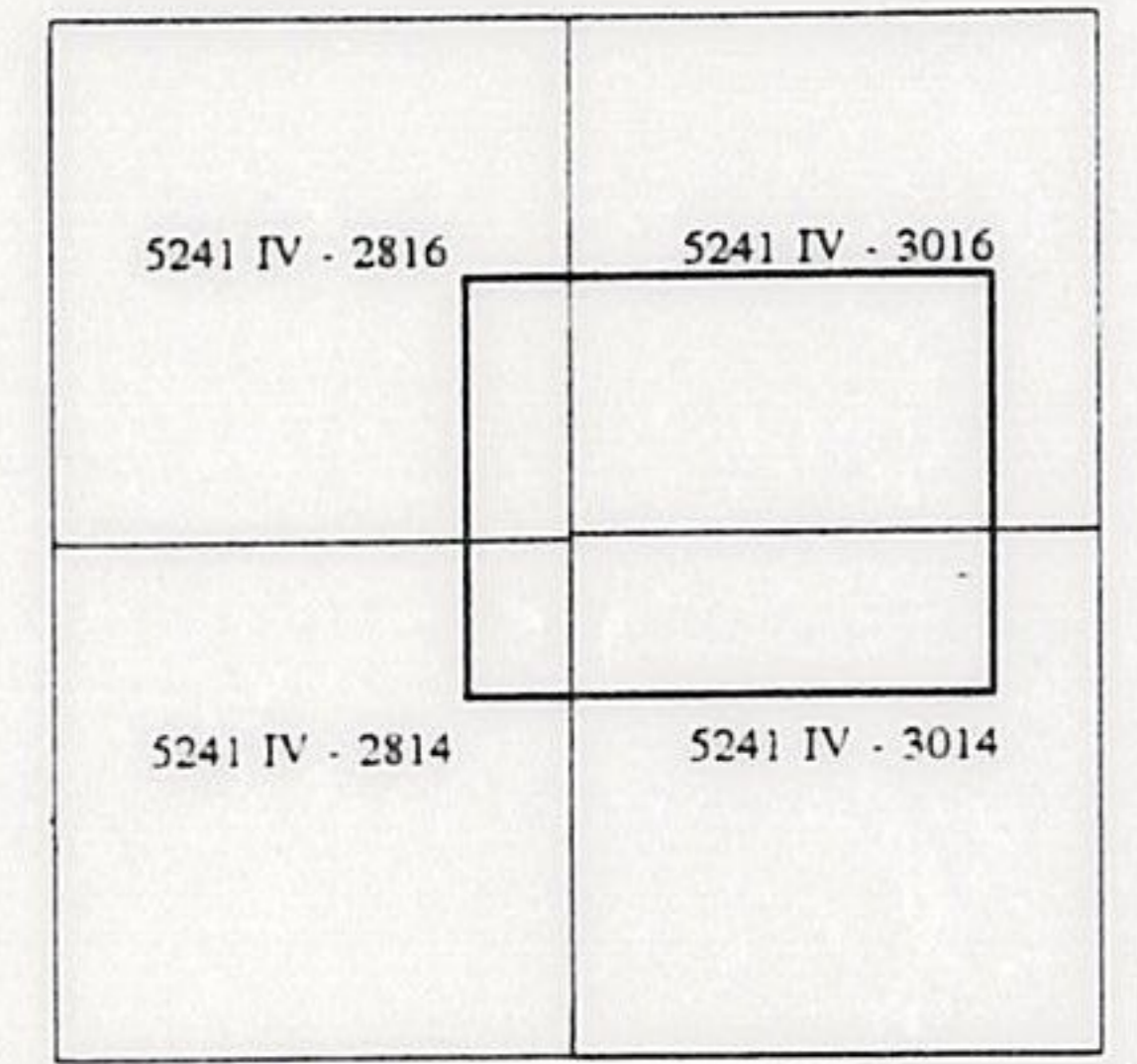

1815600 m.N

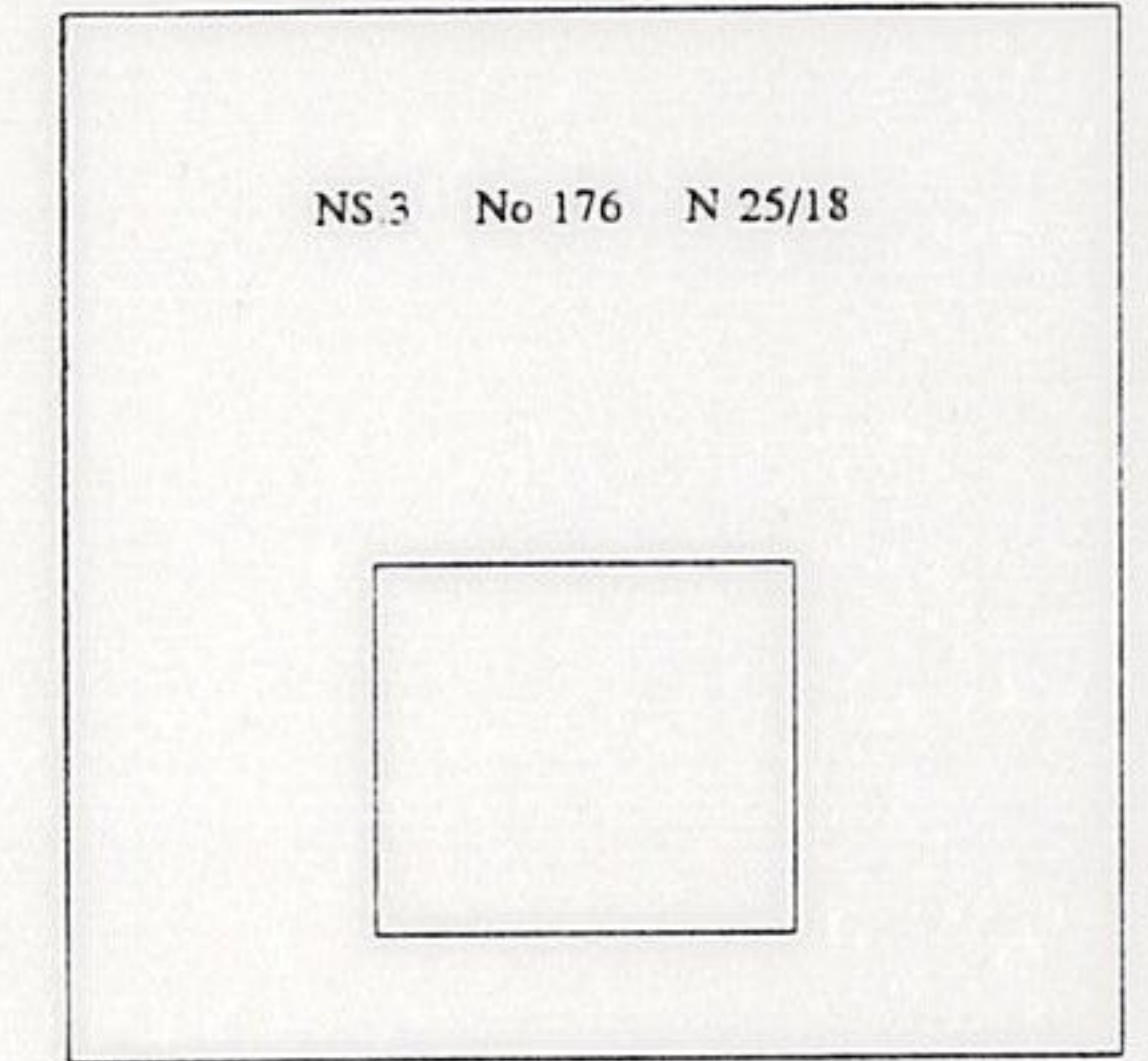
729600 m.E

กองสำรวจ กรมธนารักษ์ กระทรวงการคลัง

สารบัญชระวางแผนที่รูปถ่ายทางอากาศ ชุดที่ ๒๒

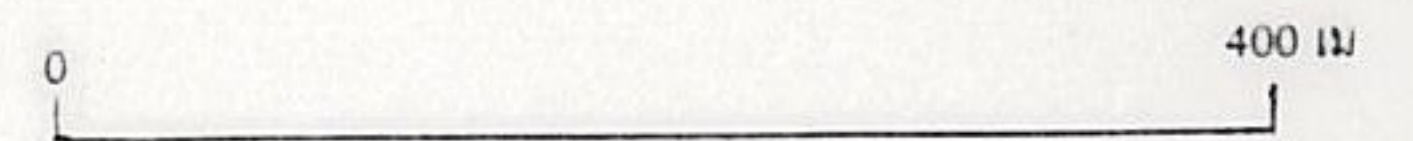
สารบัญชระวางรูปถ่ายทางอากาศโครงการ N.S.3

รูปถ่ายทางอากาศโครงการ N.S.3

เลขที่ 178 ม้วนที่ 25/18

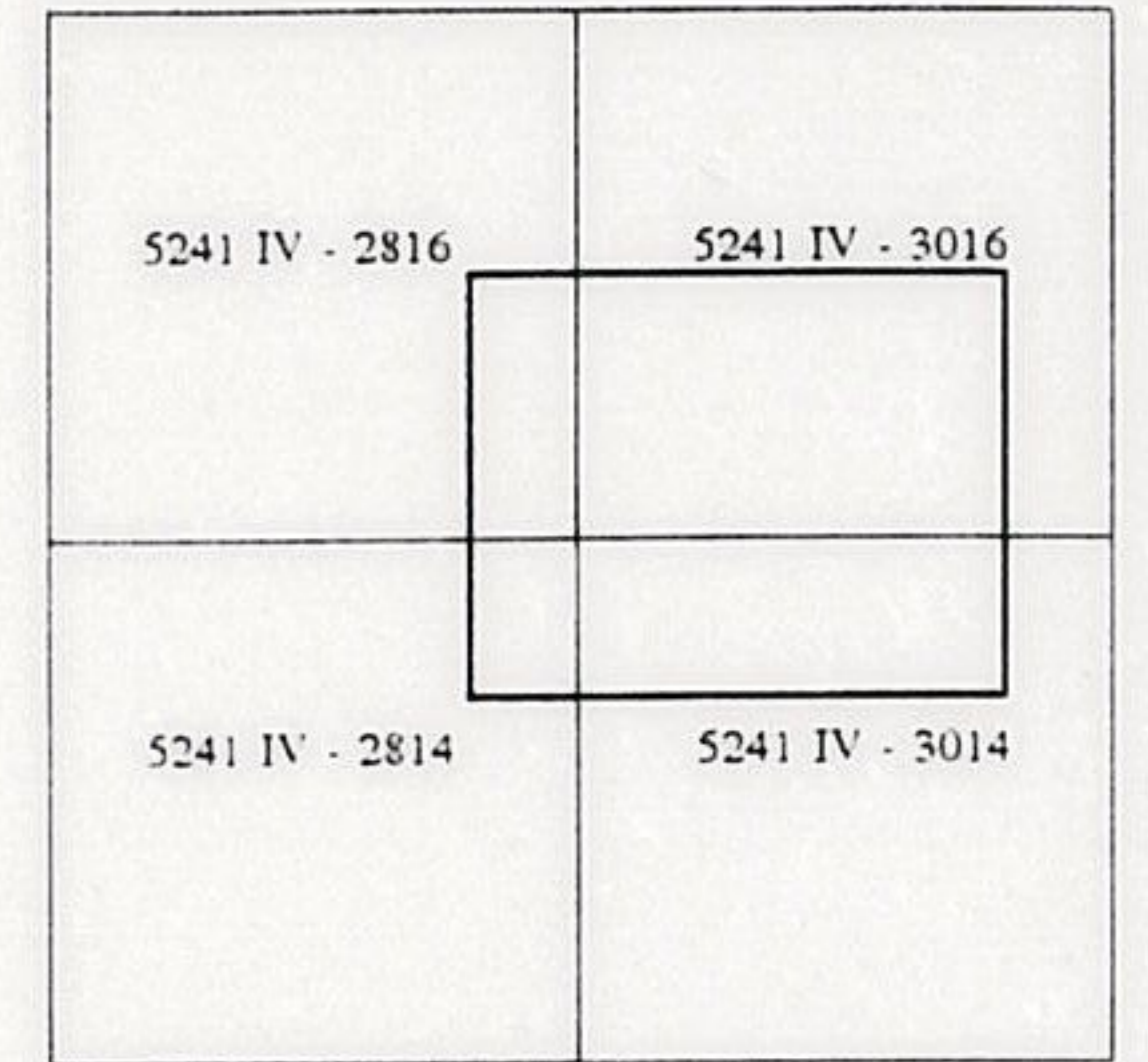
วันที่ 23 ธันวาคม พ.ศ. 2517

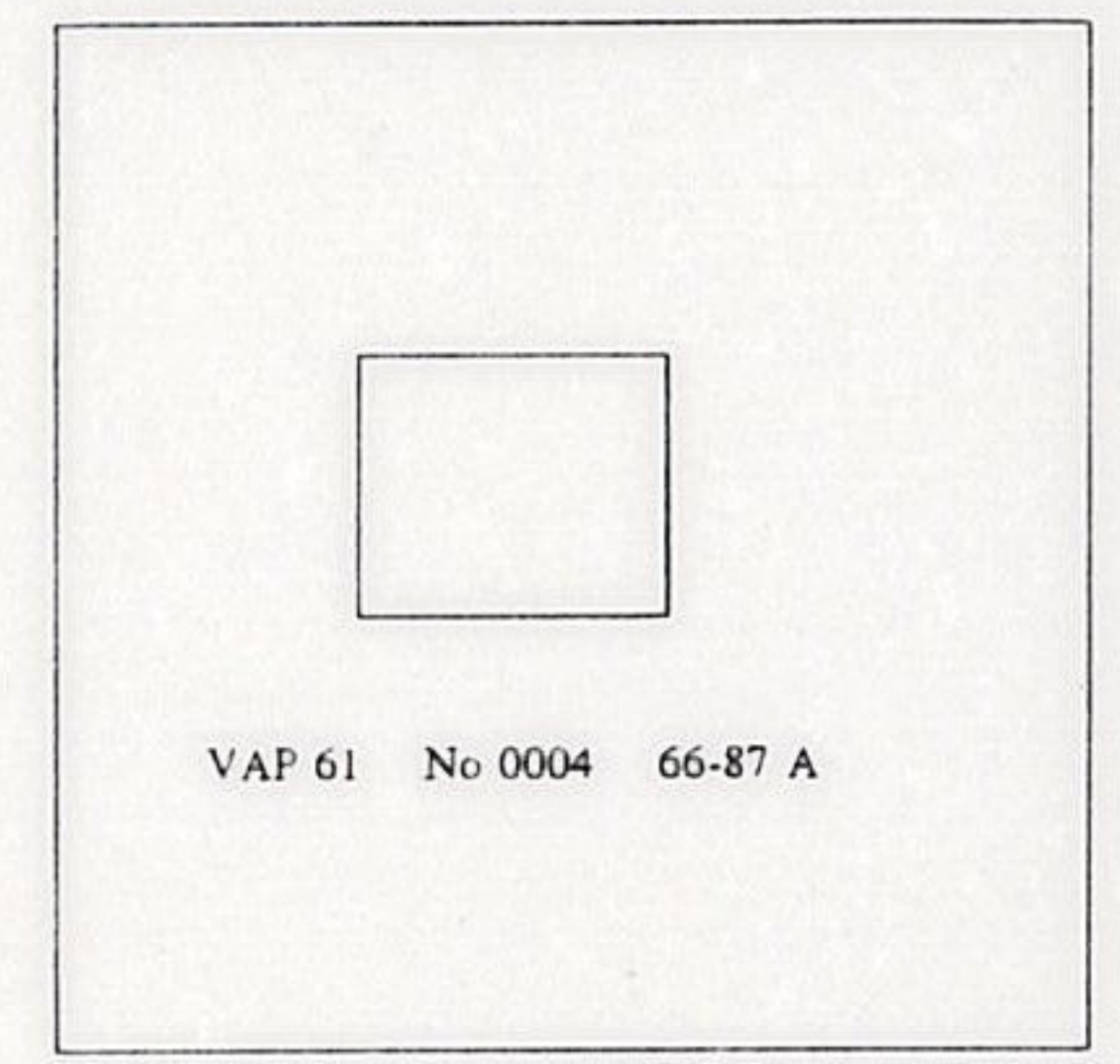
โครงการวิจัยชุมชนโบราณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

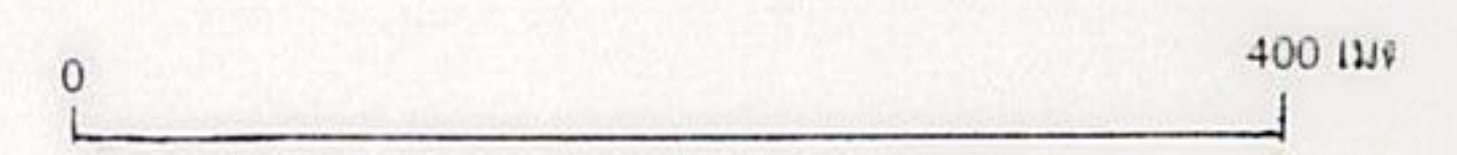
สารบัญระวางแผนที่รูปถ่ายทางอากาศ ชูเทียน

สารบัญระวางรูปถ่ายทางอากาศโครงการ VAP 61

รูปถ่ายทางอากาศโครงการ VAP 61
 เลขที่ 0004 ม้วนที่ 66-87 A
 วันที่ 23 ธันวาคม พ.ศ. 2512

1815600 m.N
 729600 m.E

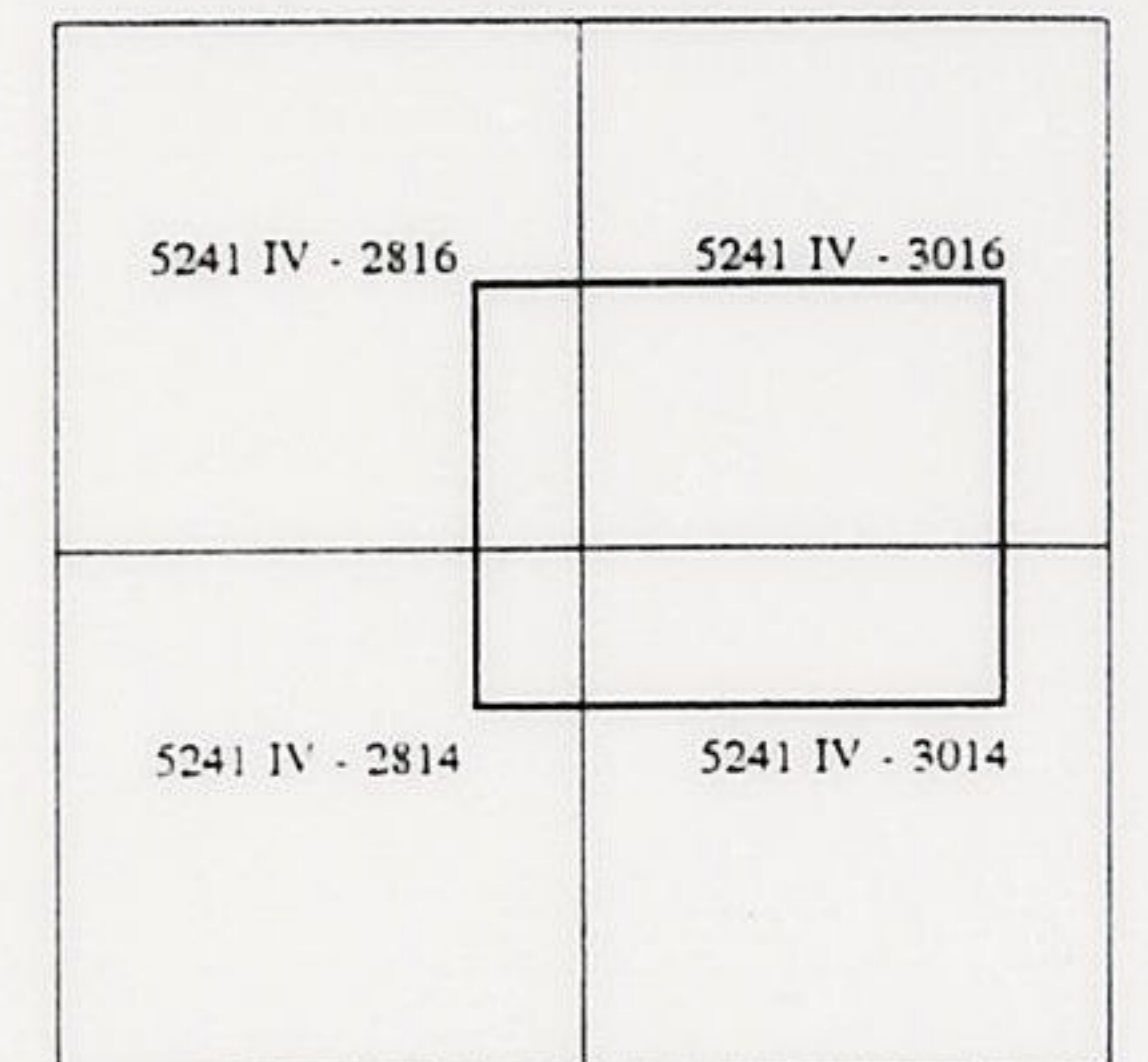

1815600 m.N

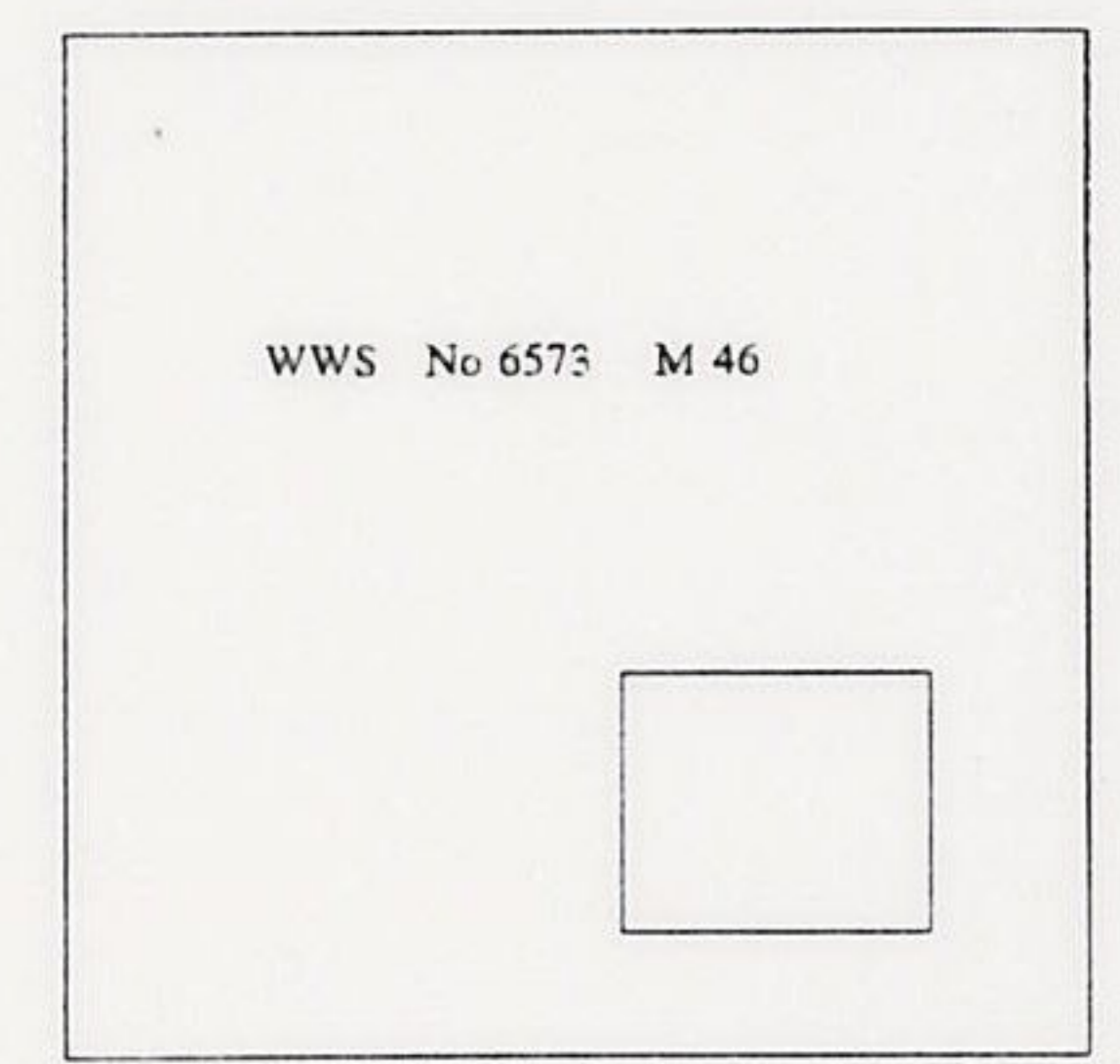
729600 m.E

กองสำรวจ กรมธนารักษ์ กระทรวงการคลัง

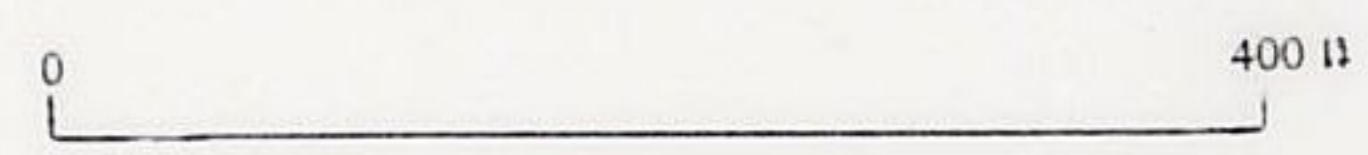
สารบัญชระวางแผนที่รูปถ่ายทางอากาศ ชูทีเอ็ม

สารบัญชระวางรูปถ่ายทางอากาศโครงการ WWS

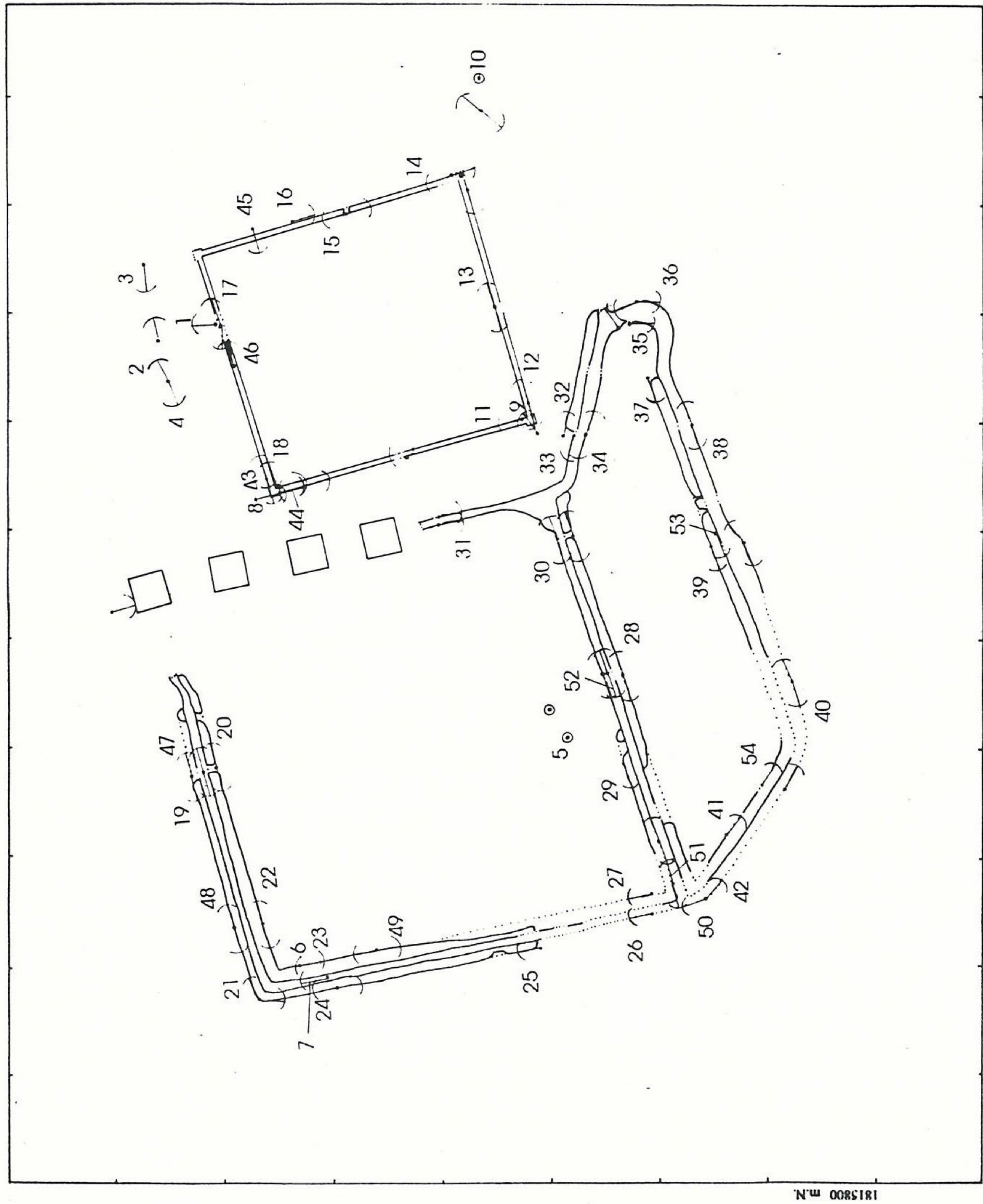

รูปถ่ายทางอากาศโครงการ WWS
 เลขที่ 6573 ม้วนที่ M 46
 วันที่ 25 ธันวาคม พ.ศ. 2496

โครงการวิจัยชุมชนโบราณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๑๐๐ เมตร

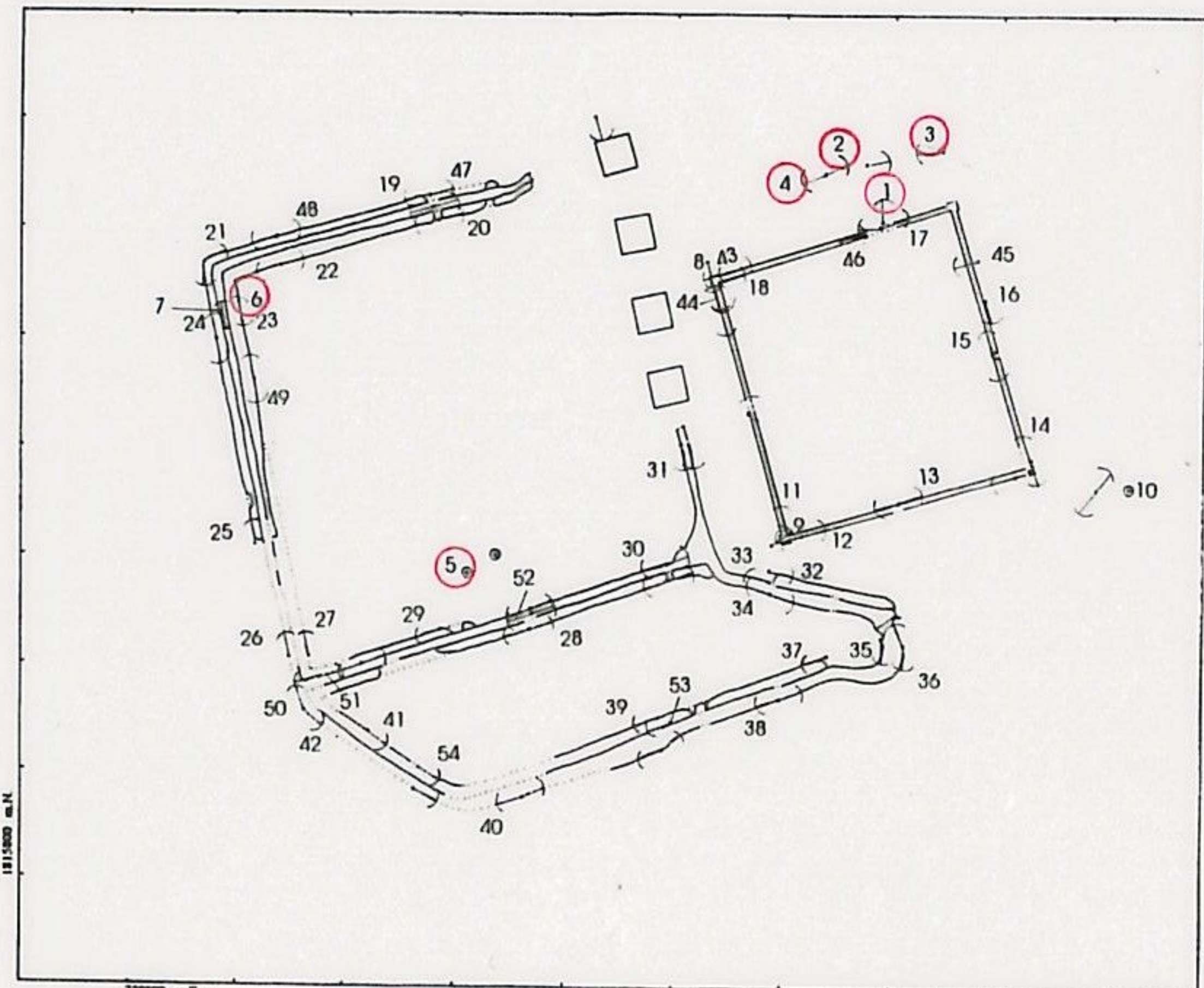
7. การสำรวจในภูมิภาค

การสำรวจในภูมิภาค มีเป้าหมายเพื่อตรวจสอบข้อมูลการศึกษาขอบเขตกำแพงเมืองคูเมืองจากรูปถ่ายทางอากาศ และเพื่อศึกษาบันทึกภาพภาคพื้นดิน โดยได้เลือกบันทึกภาพเฉพาะบริเวณที่แสดงลักษณะกำแพงเมืองคูเมืองเพชรบูรณ์ และลักษณะการเปลี่ยนแปลงเพื่อประกอบการอธิบายการกำหนดขอบเขตที่ดินกำแพงเมืองคูเมือง และเปลี่ยนแปลงในส่วนต่างๆ ของเมือง โดยได้จัดทำเป็นภาพประกอบรายงานจำนวน 54 ภาพ แต่ละภาพได้เขียนคำอธิบาย และแสดงตำแหน่งและทิศทางการบันทึกภาพลงบนแผนที่กำแพงเมืองคูเมือง

1	2
3	4
5	6

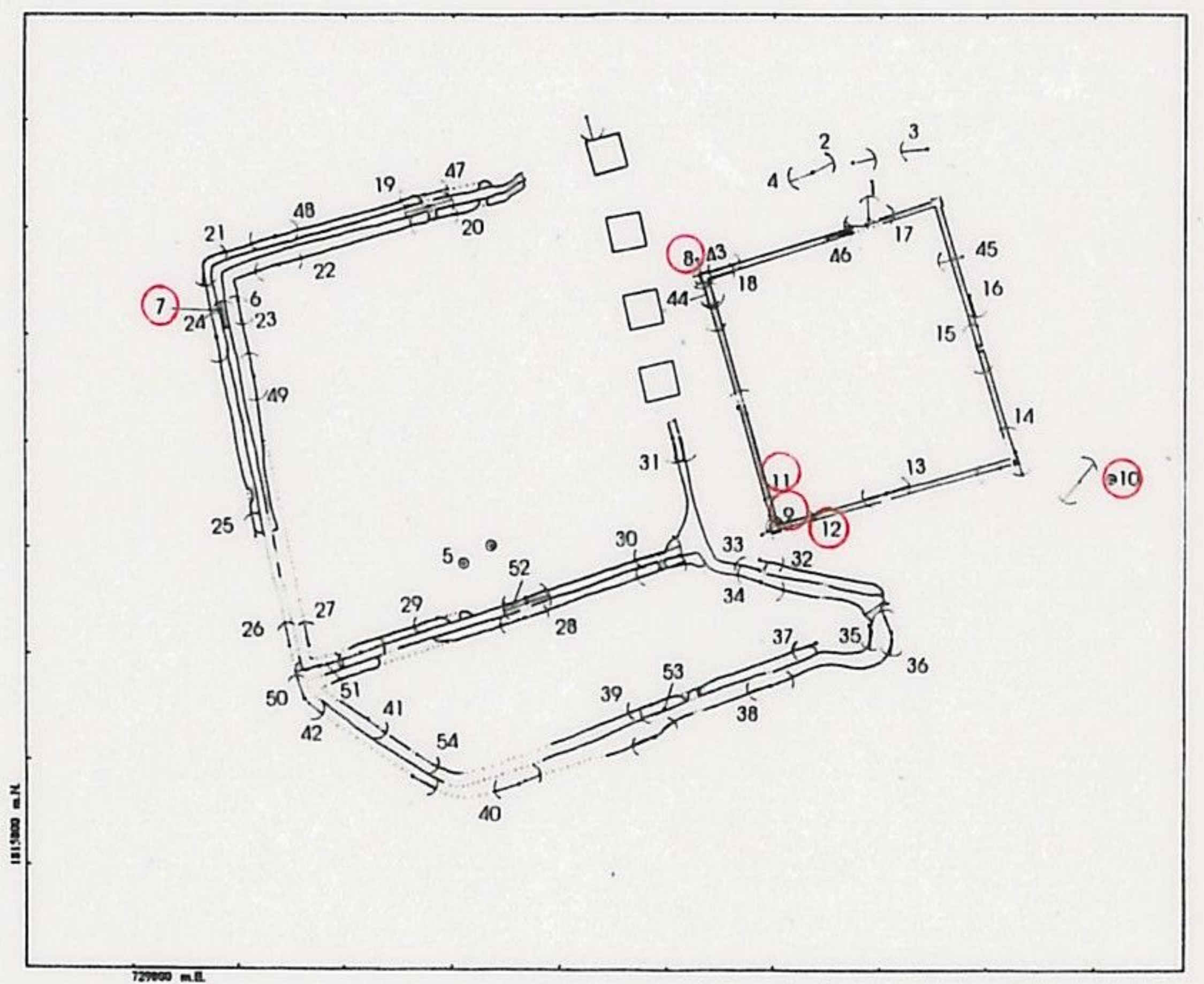
1. แม่น้ำป่าสักไหลผ่านเมืองเพชรบูรณ์ และมีความเกี่ยวข้องกับการสร้างเมืองโบราณเพชรบูรณ์ทั้งสองเมือง
- 2.3. คันดินกั้นแม่น้ำป่าสัก เพื่อเปลี่ยนทางเดินน้ำให้ไหลอ้อมเมืองตะวันออก ในรูปที่ 2 ตัวเขื่อนอยู่บริเวณกลุ่มต้นไม้ ขวามือ ในรูปที่ 3 คันดินเหลืออยู่ให้เห็นเป็นหย่อม ๆ ประมาณกลางภาพ
4. ร่องรอยทางน้ำเก่าที่แม่น้ำป่าสักเคยไหลผ่านหลังการสร้างคันดินในรูปที่ 2
5. โบราณสถานที่อยู่ในบริเวณวัดมหาธาตุซึ่งเป็นวัดเก่าแก่หนึ่งของจังหวัดเพชรบูรณ์
6. กำแพงเมืองชั้นในของเมืองตะวันตก (กำแพงทำด้วยดิน) ด้านตะวันตกประมาณแนวต้นไม้ทางซ้ายมือ ด้านนี้ยังเหลือสภาพให้เห็น

7	8
9	10
11	12

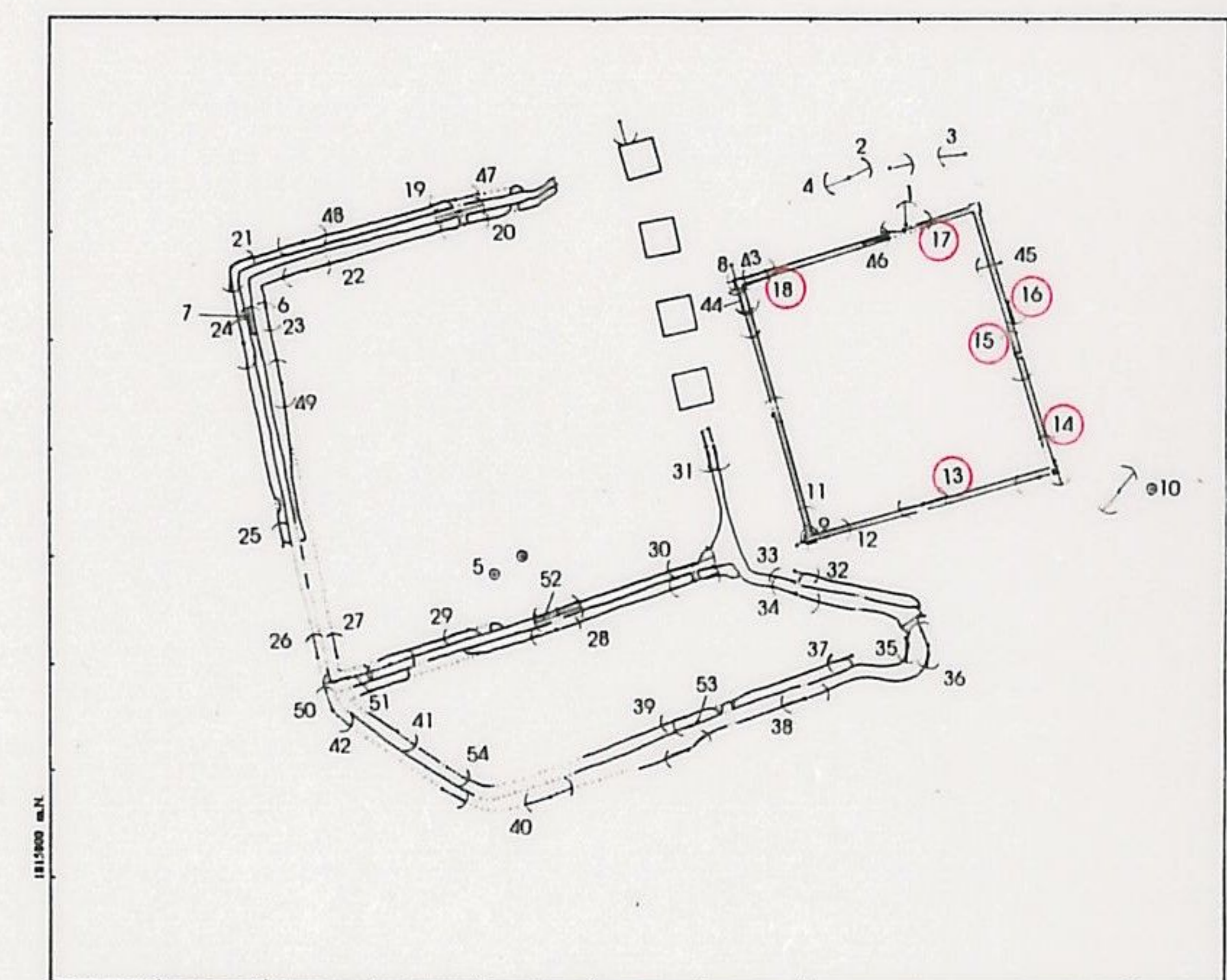
- 7. คูเมือง ของเมืองตะวันตกด้านตะวันตก ถูกใช้เป็นคลองระบายน้ำ
- 8,9. ป้อมที่ยังเหลืออยู่ บริเวณมุมตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองตะวันออก (รูปที่ 8) ศาลหลักเมือง ที่สร้างครอบไปบนป้อมที่มุมเมืองตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองตะวันออก (รูปที่ 9)
- 10. โบราณสถานที่อยู่ในบริเวณวัดพระแก้ว ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองตะวันออก ริมแม่น้ำป่าสัก
- 11,12. แนวเขตกำแพงเมืองคูเมือง บริเวณมุมเมืองตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองตะวันออก ในรูปที่ 11 อยู่ประมาณกลางภาพ กำแพงอยู่ทางซ้ายมือ ในรูปที่ 12 แนวเขตกำแพงเมืองคูเมืองด้านนอกเมืองอยู่ประมาณตำแหน่งคนยืนกลางภาพ กำแพงอยู่ทางซ้ายมือ ถนนทางซ้ายมือสร้างอยู่บนกำแพง

13	14
15	16
17	18

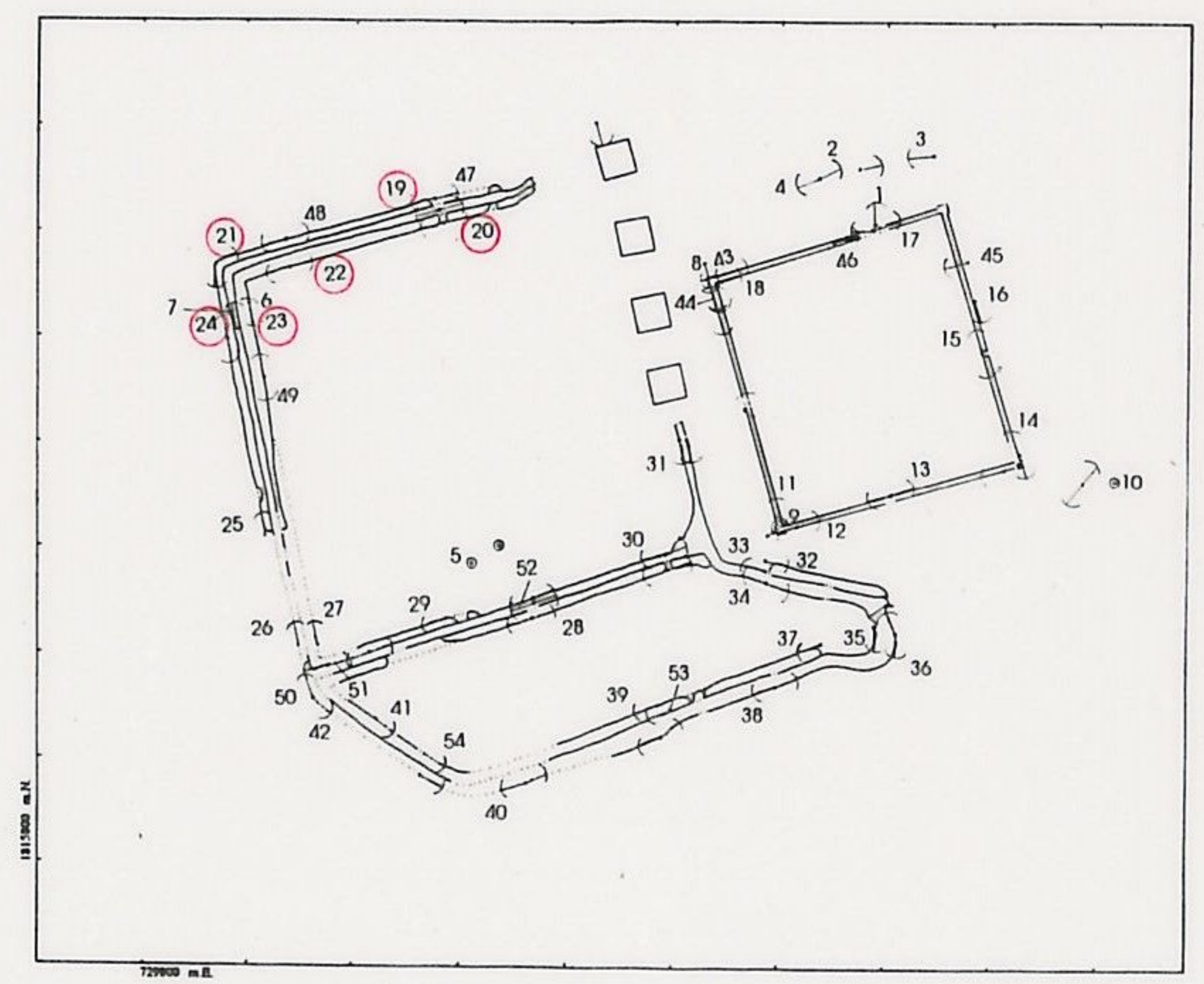
13. แนวเขตกำแพงเมืองคูเมือง ด้านทิศใต้ของเมืองตะวันออก แนวเขตค่านอกอยู่ประมาณเสาไฟฟ้ากลางภาพ แนวเขตค่านในอยู่ประมาณรั้วบ้านชายมือ ถนนตรงกลางภาพสร้างบนสันกำแพง
14. แนวเขตกำแพงเมืองคูเมือง ที่มุมขวาด้านทิศใต้ของเมืองตะวันออก แนวเขตค่านนอกอยู่ประมาณกลางภาพ
- 15,16. แนวเขตกำแพงเมืองคูเมือง ด้านทิศตะวันออกของเมืองตะวันออก ในรูปที่ 15 แนวเขตค่านในอยู่ประมาณคนยืนกลางภาพ กำแพงอยู่ทางขวามือ ในรูปที่ 16 แนวเขตค่านนอกอยู่ประมาณกลางภาพ กำแพงอยู่ทางขวามือ
- 17,18. แนวเขตกำแพงเมือง ด้านทิศเหนือ ของเมืองตะวันออก รูปที่ 17 แนวเขตค่านในอยู่ประมาณเสาไฟฟ้ากลางภาพกำแพงอยู่ทางซ้ายมือ ในรูปที่ 18 แนวเขตค่านในอยู่ประมาณกลางภาพ กำแพงอยู่ทางซ้ายมือ

19	20
21	22
23	24

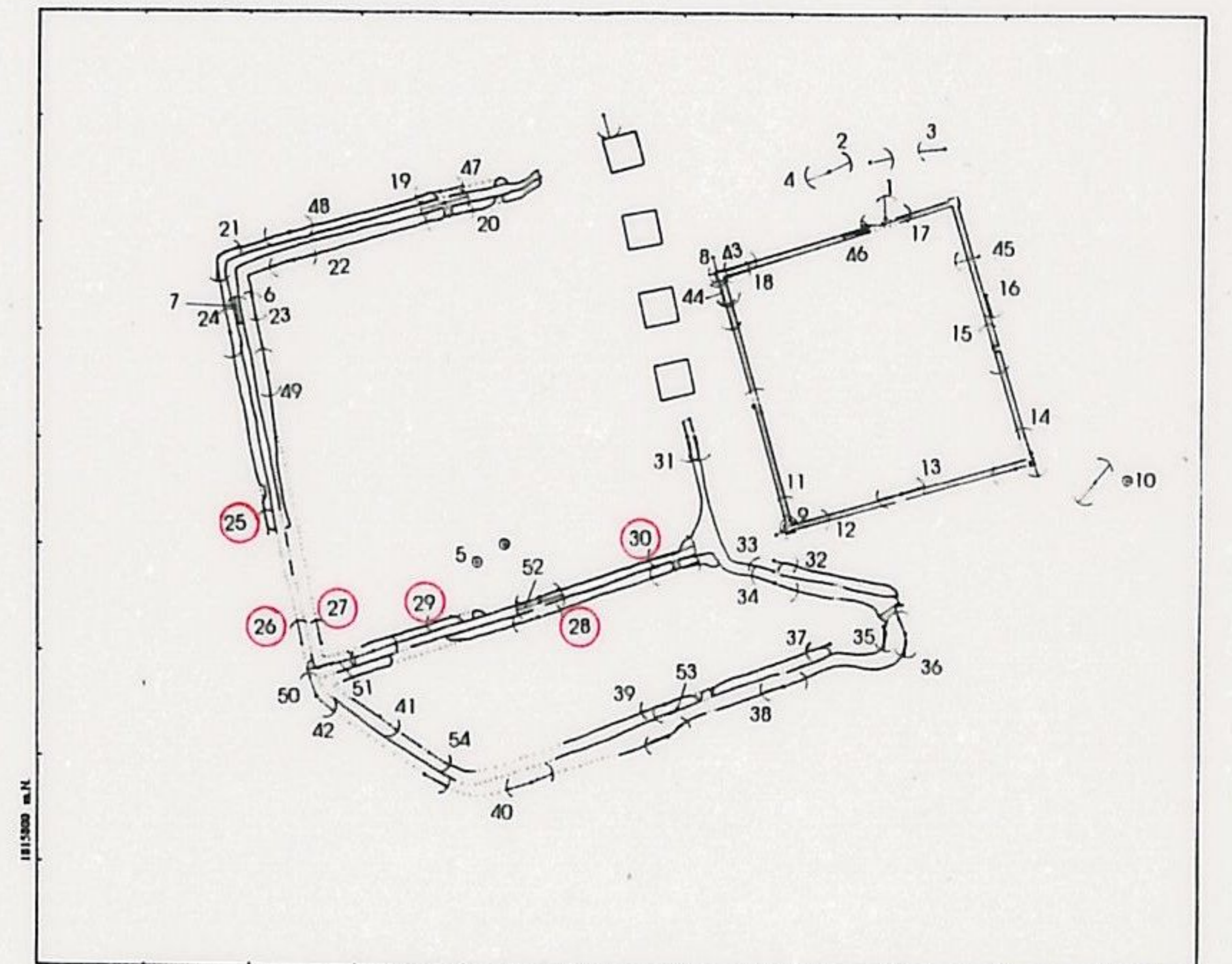
19. แนวเขตกำแพงเมืองคูเมือง ด้านทิศเหนือ ของเมืองตะวันตก อยู่ประมาณตำแหน่งเสาไฟฟ้ากลางภาพ กำแพงชั้นนอกอยู่ทางซ้ายมือ
20. แนวเขตกำแพงเมืองคูเมือง ด้านทิศเหนือของเมืองตะวันตก อยู่ประมาณกลางภาพ กำแพงชั้นในอยู่ทางซ้ายมือ
21. แนวเขตกำแพงเมืองคูเมือง ด้านทิศเหนือของเมืองตะวันตก อยู่ประมาณอาคารกลางภาพ กำแพงชั้นนอกอยู่ทางขวามือ
22. แนวเขตกำแพงเมืองคูเมือง ด้านทิศเหนือของเมืองตะวันตก อยู่ประมาณกลางภาพ กำแพงชั้นในอยู่ทางซ้ายมือ
23. แนวเขตกำแพงเมืองคูเมือง ด้านทิศเหนือของเมืองตะวันตก ประมาณตำแหน่งถนนขึ้นกลางภาพ กำแพงชั้นในอยู่ทางขวามือ
24. แนวเขตกำแพงเมืองคูเมือง ด้านทิศตะวันตกของเมืองตะวันตก อยู่ประมาณถนนขึ้นกลางภาพ บ้านทางขวาสร้างบนกำแพงชั้นนอก

25	26
27	28
29	30

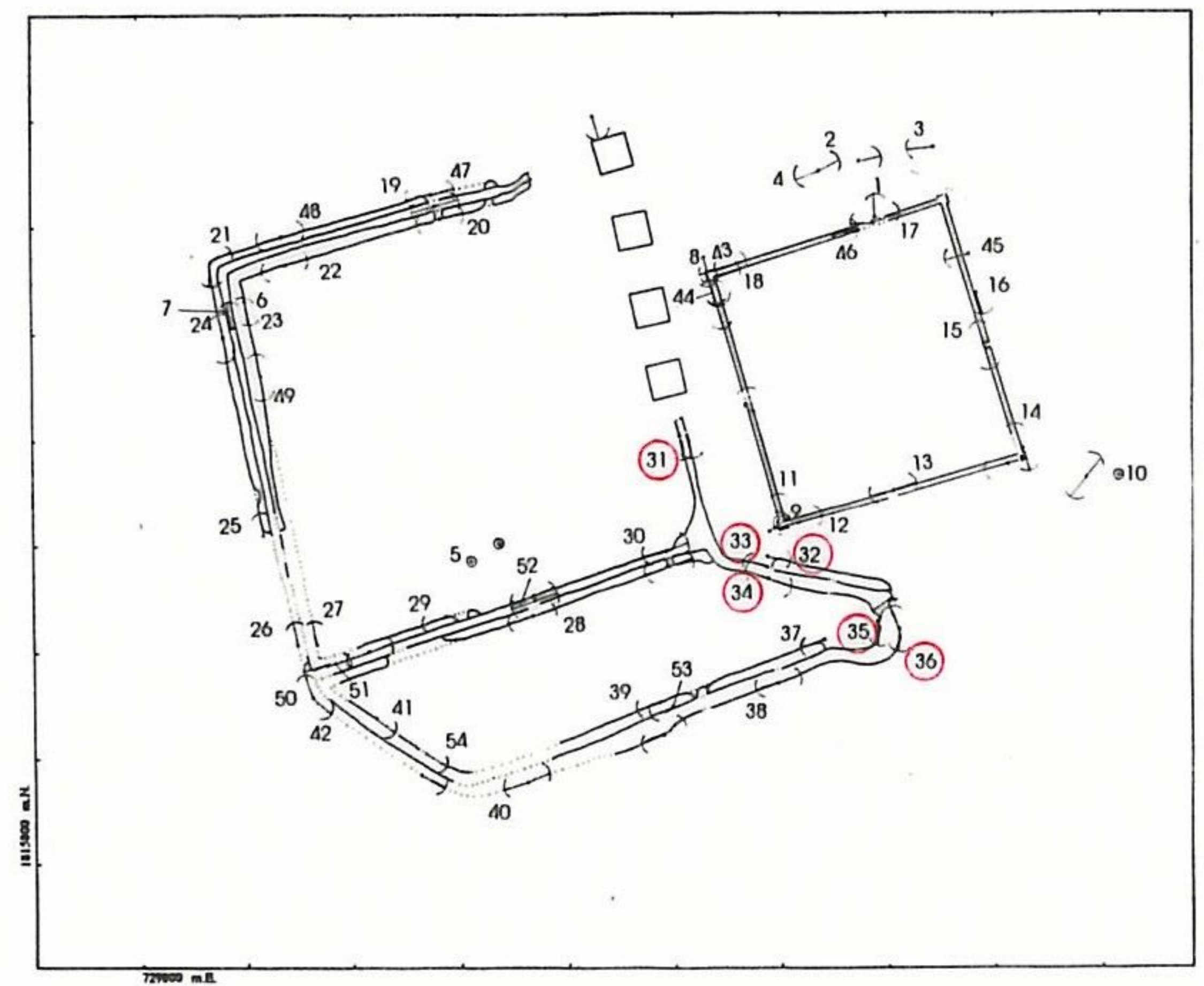
25. แนวเขตกำแพงเมืองคูเมือง คำนวณทิศตะวันตกของเมืองตะวันตก อยู่ประมาณคนยืน
กลางภาพ กำแพงชั้นนอกอยู่ทางขวามือถูกทำลายจนไม่เหลือสภาพให้เห็น
- 26,27 แนวเขตกำแพงเมืองคูเมือง บริเวณมุมคานทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองตะวันตก
ในรูปที่ 26 กำหนดแนวเขตที่ขอบคูเมืองระมาณตำแหน่งคนยืนกลางภาพ บ้านทาง
ขวาอยู่ในเขตคูเมือง ในรูปที่ 27 แนวเขตกำแพงเมืองคูเมืองคานในโดยประมาณอยู่ที่
ตำแหน่งคนยืนกลางภาพ กำแพงอยู่ทางซ้ายมือ
- 28,29. แนวเขตกำแพงเมืองคูเมือง คำนวณทิศใต้ของเมืองตะวันตก ในรูปที่ 28 อยู่ประมาณ
ตำแหน่งคนยืนกลางภาพ ซ้ายมือคือกำแพงชั้นนอก ในรูปที่ 29 แนวเขตกำแพงคาน
ในอยู่ประมาณตำแหน่งคนยืนกลางภาพ กำแพงชั้นในอยู่ทางซ้ายมือ บ้านทางซ้าย
อยู่ในเขตกำแพงเมืองคูเมือง
30. แนวเขตกำแพงเมืองคูเมือง คำนวณทิศใต้ของเมืองตะวันตก กำหนดที่ขอบคูประมาณ
ตำแหน่งคนยืนกลางภาพ คูเมืองอยู่ทางซ้ายมือ

31	32
33	34
35	36

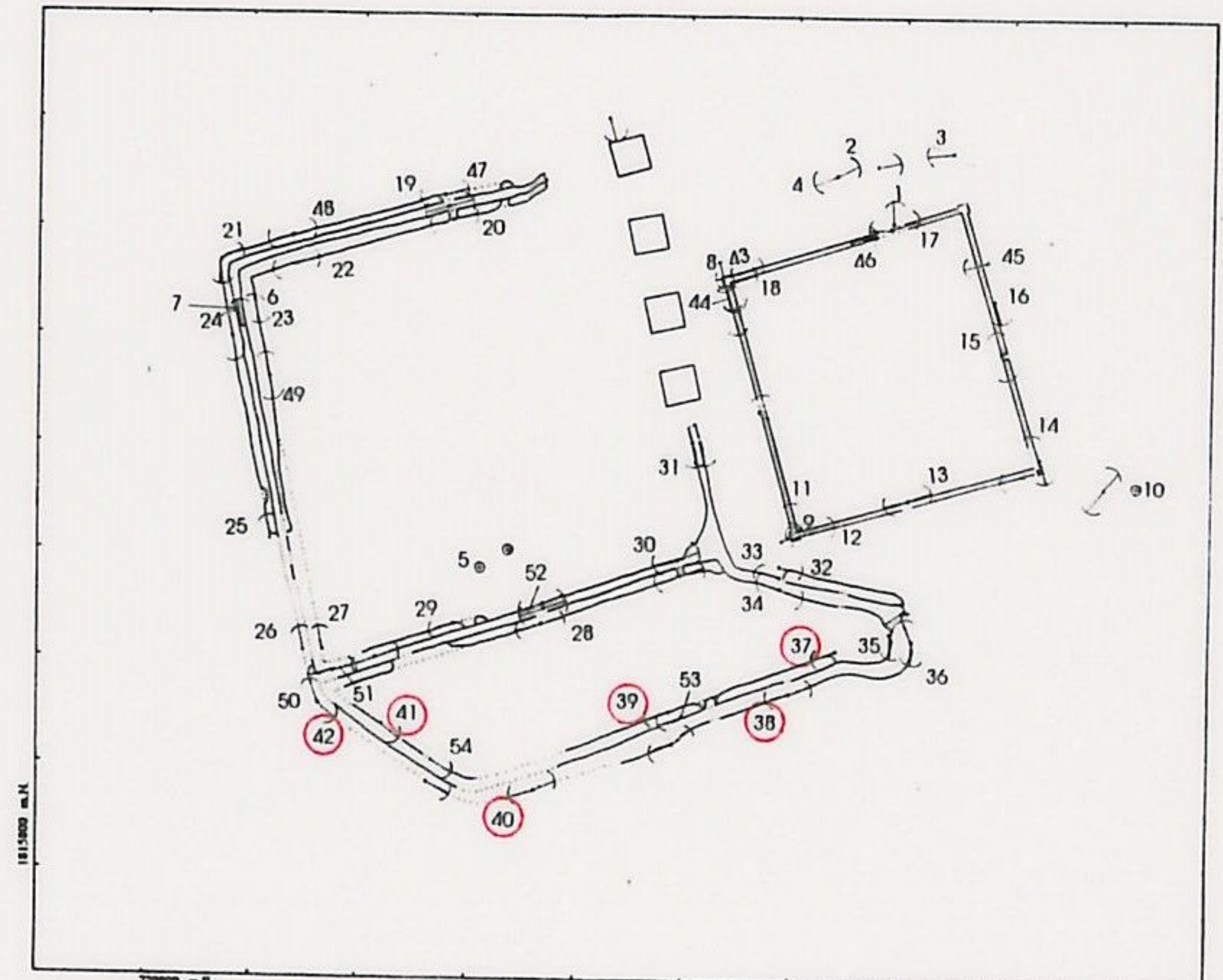
- 31. แนวเขตกำแพงเมืองคูเมือง ด้านทิศตะวันออกของเมืองตะวันตก กำหนดขอบคูประมาณตำแหน่งคนยืนกลางภาพ คูเมืองอยู่ทางขวามือ
- 32. แนวเขตกำแพงเมืองคูเมือง ของเมืองตะวันตก ส่วนขยายเมืองด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ อยู่ประมาณเสาประตูรั้วกลางภาพ ขวามือคือกำแพงชั้นนอก กำแพงมาสิ้นสุดที่ถนน
- 33,34. แนวเขตกำแพงเมืองคูเมือง ของเมืองตะวันตก ส่วนขยายเมืองด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ ในรูปที่ 33 กำหนดที่ขอบคูด้านนอกเมืองประมาณแนวต้นไม้ขวามือ ในรูปที่ 34 กำหนดที่ขอบคูด้านในเมืองประมาณแนวต้นไม้ซ้ายมือ
- 35,36. แนวเขตกำแพงเมืองคูเมือง ของเมืองตะวันตก ส่วนขยายเมืองที่มุมด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ ในรูปที่ 35 ขอบคูด้านในอยู่ประมาณมุมรั้วกลางภาพ ขวามือคือคูเมือง ในรูปที่ 36 ขอบคูด้านนอกอยู่ประมาณคอสะพานกลางภาพ คูเมืองอยู่ทางซ้าย

37	38
39	40
41	42

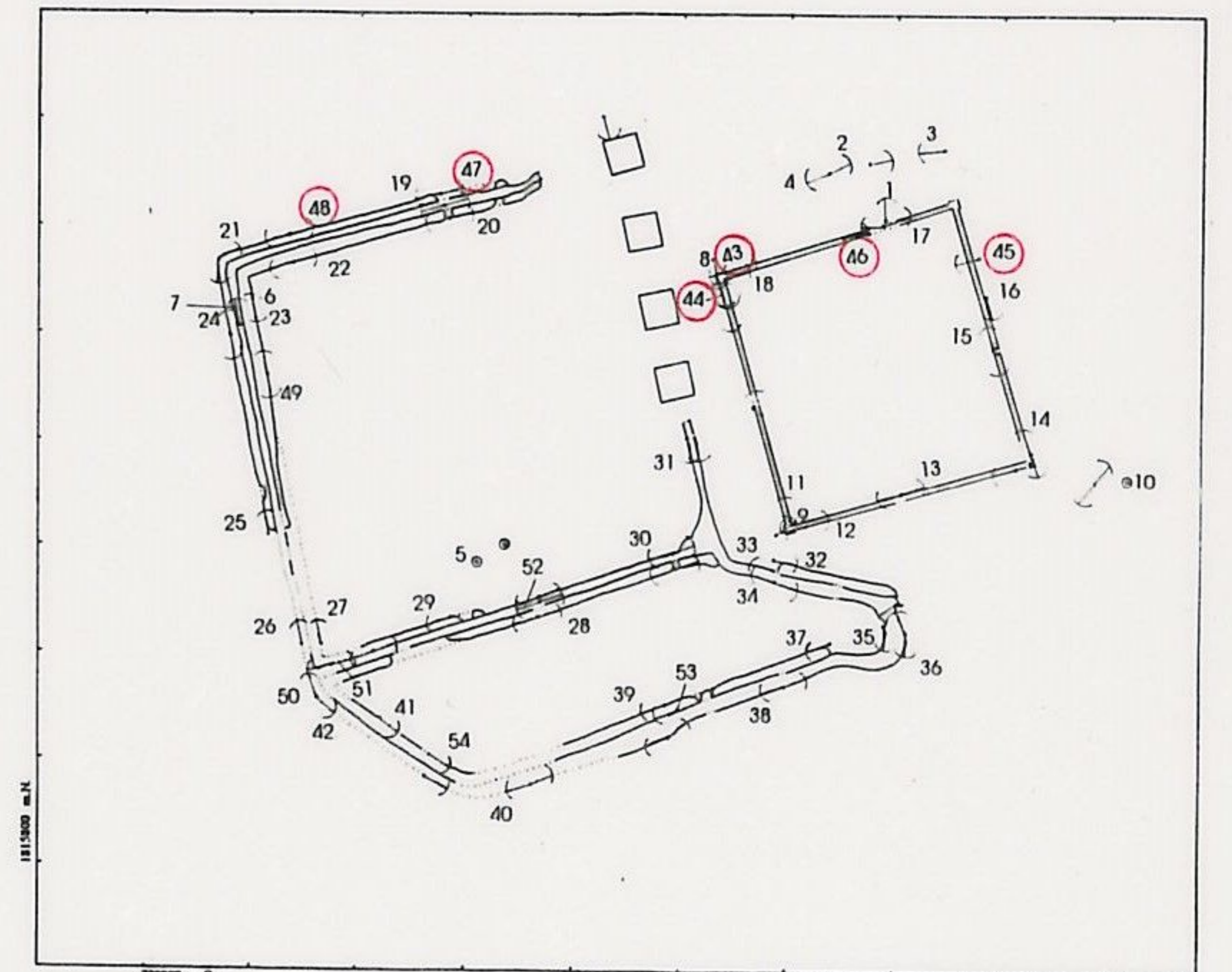
- 37. แนวเขตกำแพงเมืองคูเมือง ของเมืองตะวันตก ส่วนขยายเมืองด้านทิศใต้ อยู่ประมาณ คนชั้นกลางภาพ กำแพงชั้นในอยู่ทางซ้ายมือ ถนนทางซ้ายอยู่บนกำแพงหลังแนว ดันไม้ ซ้ายมือคือคูเมือง
- 38. แนวเขตกำแพงเมืองคูเมือง ของเมืองตะวันตก ส่วนขยายเมืองด้านทิศใต้ ขอบคูกำหนด ที่ประมาณแนวรั้วซ้ายมือ คูเมืองอยู่ทางขวามือ
- 39. แนวเขตกำแพงเมืองคูเมือง ของเมืองตะวันตก ส่วนขยายเมืองด้านทิศใต้ อยู่ประมาณ มุมซ้ายของอาคารกลางภาพ ถนนทางซ้ายอยู่บนกำแพงชั้นใน
- 40. แนวเขตกำแพงเมืองคูเมือง ของเมืองตะวันตก ส่วนขยายเมืองด้านทิศใต้ อยู่ประมาณ ตำแหน่งคนชั้นกลางภาพ คูเมืองอยู่ทางขวามือ
- 41. แนวเขตกำแพงเมืองคูเมือง ของเมืองตะวันตก ส่วนขยายเมืองด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ อยู่ประมาณกลางภาพตรงท้ายรถกระบะสีแดง กำแพงชั้นในอยู่ทางขวามือ
- 42. แนวเขตกำแพงเมืองคูเมือง ของเมืองตะวันตก ส่วนขยายเมืองที่มุมด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ อยู่ประมาณคนชั้นกลางภาพ คูเมืองอยู่ทางซ้ายมือ บ้านทางซ้ายสร้างในคูเมือง

43	44
45	46
47	48

- 43,44. สภาพของกำแพงเมืองที่มุมเมืองด้านตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองตะวันออก ที่ถูกไถ
 ทำเป็นทางเท้า (รูปที่ 43) และถนนเข้าบ้าน (รูปที่ 44)
45. กำแพงด้านทิศตะวันออกของเมืองตะวันออกที่ถูกเจาะเป็นช่อง
46. ถนนทางซ้ายตัดทำลายกำแพงด้านทิศเหนือของเมืองตะวันออก เหลือเป็นเนินอิฐทาง
 ขวามือบริเวณหน้าวัดโพธิ์เย็น
47. กำแพงเมืองด้านนอกของเมืองตะวันตก ด้านทิศเหนืออยู่ทางขวามือ บ้านทางขวามือ
 อยู่ในเขตกำแพงเมืองคูเมือง (แนวเขตกำแพงเมืองคูเมืองอยู่ประมาณกลางภาพ)
48. กำแพงเมืองด้านนอกของเมืองตะวันตกด้านทิศเหนือ ถนนทางขวาสร้างบนกำแพง
 ชั้นนอก หลังแนวคันสนขวามือคือคูเมือง

49	50
51	52
53	54

49. แนวเขตกำแพงเมืองคูเมืองด้านตะวันตกของเมืองตะวันตก อยู่ประมาณกลางภาพ บ้านในภาพสร้างในเขตกำแพงเมืองคูเมือง
50. คูเมือง ที่มุมทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองตะวันตก ถูกถมสร้างอาคารและถนนทางขวามือ
51. กำแพงเมืองคูเมือง ที่มุมทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองตะวันตก ถูกอาคารทางขวาและซ้ายบุกรุกทำลาย บริเวณกลางภาพ คือคูเมืองที่เหลือเป็นคลองระบายน้ำทิ้งแคบ ๆ
52. อาคารทางซ้ายสร้างล้ำเข้ามาในเขตคูเมืองของเมืองตะวันตก ด้านทิศใต้ข้างวัดมหาธาตุ-กลางภาพคือคูเมืองที่เหลือ
53. ถนนสันคูเมืองทางขวาของภาพ สร้างบนกำแพงชั้นในของเมืองตะวันตก ส่วนขยายเมืองด้านทิศใต้
54. ถนนสันคูเมืองทางขวาของภาพ สร้างบนกำแพงชั้นในแนวเดียวกันกับกำแพงในรูปที่ 53 ของเมืองตะวันตกส่วนขยายเมือง ด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้แนวเขตกำแพงเมืองคูเมืองในอยู่ประมาณกลางภาพ

